

تبیین مفهوم گفتمان مدنی در عرصه‌های عمومی شهری با رویکردی اکتشافی؛ از حمام‌ها تا تالارهای شهری

محمد مهدی بلندیان* - کارشناس ارشد معماری گرایش مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

سارا ناصری - کارشناس ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

چکیده

فضای عمومی مکان بروز مخالفت‌ها و موافقت‌ها و نمایش‌های شهری، برگزاری جشن‌ها و سوگواری‌های ملی و مذهبی، محل تبادل اطلاعات و ارتباطات چهره‌به‌چهره و تعامل شهروندان است. فضای عمومی مکانی متعلق به همه (شکل‌گیری عقل و هویت جمعی) و گشوده به روی عموم مردم است. فضای عمومی بازتاب وضعیت حوزه عمومی است و این دو با یکدیگر رابطه دو سویه دارند. فعالیت آزادانه شکل‌های غیردولتی، اصناف، شبکه‌های اجتماعی، رسانه‌های چاپی و مجازی عامل توسعه و رشد حوزه عمومی است؛ حوزه‌ای که در ظرف فضای عمومی و به واسطه حضور مردم عینیت می‌یابد. حوزه عمومی رشد یافته می‌تواند توسط فضاهای عمومی تقویت شود. همچنین ارتقای کیفیت فضاهای عمومی می‌تواند عامل دعوت شهروندان به حضور، مشارکت و گفتگو بوده و عامل رشد حوزه عمومی شود. باید توجه داشت که مبنای دموکراتیک شدن فضاهای شهری تنها از طریق امکان دهی به عرصه‌های عمومی شهر ممکن می‌شود؛ عرصه‌هایی که حوزه عمومی، حوزه‌ای واقع در میان جامعه مدنی و دولت است و فضای طرح آزاد مسائل عمومی و استدلال و تحقیق درباره آنها و نهایتاً تکوین اراده عمومی را تشکیل می‌دهد. حوزه عمومی در مقابل عرصه آمریت، عرصه فکر، گفتگو، استدلال و زبان است. شرایط مکالمه باز و آزاد در حوزه عمومی، متضمن این اصل است که هیچ فرد یا گروهی نمی‌تواند در خارج از حوزه عمومی یعنی در عرصه قدرت به صورت قانع‌کننده‌ای مدعی شناخت بهتر خیر و صلاح جامعه باشد. حوزه عمومی آنچه را که ماهیتاً عمومی است از عرصه‌های بسته و خصوصی و منفعت‌رهایی می‌بخشد. پرسشهایی از این قبیل که آزادی، عدالت، برابری، عقلانیت و جز آن چیست تنها در حوزه عمومی هر جامعه خاص ممکن است پاسخ داده شده و مورد پذیرش و باور قرار گیرد. روش تحقیق پژوهش حاضر «توصیفی و تحلیلی» است که از رویکردی اکتشافی در تبیین مفهوم پدیداری گفتمانهای مدنی در عرصه‌های عمومی استفاده کرده است. در پایان نتایج تحلیلی مفهوم شناختی نحوه پدیداری گفتمان‌های مدنی در فضاهای شهری به تفصیل بیان شده است.

واژگان کلیدی: تالار شهر، مشارکت شهروندی، عرصه‌های عمومی شهری، آزادی و گفتمان مدنی.

Urban concept of civil discourse in the public arena heuristic approach, the baths and town halls

Abstract

Shows locations of public space and urban disagreeing and agreeing to hold national and religious festivals and bereavements, the exchange of information, communication and interaction among citizens; Public space belongs to all of space (wisdom and collective identity formation) and open to the public. Public space is a reflection of the public sphere, and the two have a reciprocal relationship with each other. Operate freely NGOs, trade unions, social networking, print media and virtual expansion of the public sphere; Developed public sphere can be strengthened by public spaces. It also can improve the quality of public spaces, citizens are invited to attend the participation and dialogue with the public is growing. It should be noted that the democratization of urban spaces possible only through the public areas of the city may be; Areas such as public areas, an area located between civil society and government. What is the general nature of the public and private realms and benefit packages rid. The research study, "descriptive and analytical" approach to the exploration of the concept of civil discourse in public has been phenomenal. At the end of the analytical results to determine the emergence of civil discourse in urban areas is illustrated in detail.

Keywords: City Hall, citizen participation, urban public realm, freedom and civil discourse.

تجارب اجتماعی وی مستلزم وجود فضا و قرارگاه و کالبدی است که از آن به فضای عمومی تعبیر می‌شود. این فضا، فضایی است که افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی در آن سهیم‌اند و محل تبادل نظریات و افکار آنهاست. فوروم‌ها، آگوراها، میادین و تکیه‌ها نشان‌دهنده وجود چنین فضاهایی از دیرباز هستند. اما گاهی ممکن است بر حسب شرایط اجتماعی و سیاسی کالبد این فضاها تغییر نماید و تبدیل به مکانهای عبور همانند خیابانها گردد. امکان دسترسی آسان، تبادل اطلاعات، تداوم حرکت و حضور گروه‌های مختلف اجتماعی از خصوصیات این گونه فضاهاست. همچنین از آنجا که این فضاها باعث ایجاد تعامل، گفتگو، ارتباط و تبادل اطلاعات میان افراد و کاهش فشار روانی اقشار مختلف می‌گردد، در بالا بردن کیفیت زندگی شهری بسیار مؤثرند. فیلسوفان دموکراتیک نیز بر این باورند که این فضاها تجلی کالبدی حوزه عمومی، عرصه فعالیت، ارتباط و گفتگوی انسانهای آزاد و گروه‌های مختلف و همچنین محل شکلگیری حیات مدنی است. در این مقاله با رویکردی اکتشافی به مفهوم گفتمان مدنی در عرصه‌های عمومی شهری اشاره شده و مواردی چند در این رابطه به عنوان تبیین اکتشافی عرصه‌های عمومی شهری و بروز گفتمانهای مدنی در آن اشاره می‌شود.

فضا و عرصه‌های عمومی شهری

عرصه [حوزه] عمومی قبل از هر چیز زندگی اجتماعی ماست که در آن به عنوان شهروندان آزاد و برابر به رسمیت شناخته می‌شود و جماعت سیاسی شکل بگی؛ پس از به رسمیت شناخته شدن، حضور، گفتگو و تعامل معنا پیدا می‌کند. بنابراین اساس حوزه عمومی گفتگو و تعامل است (هابرماس، ۱۳۸۴، ص ۵۷). به همین دلیل است که هابرماس معتقد است: دموکراسی اجتماعی با توسعه حوزه عمومی محقق می‌شود (آزادارمکی، ۱۳۸۴، ص ۳۱ و ۳۲). فضاهای شهری از آن دسته از فضاهای باز عمومی در شهر هستند که بستر تعاملات اجتماعی بوده و دارای سه شاخص اصلی عرصه عمومی شهر می‌باشند: «عمومی بودن، باز بودن و بستر تعاملات اجتماعی»

امروزه بخش عمده‌ای از شهرها را فضاهای شهری شکل می‌دهند که محل بروز تعاملات اجتماعی و مراودات شهروندی بشمار می‌روند؛ چنانچه «فضای شهری» را می‌توان بخشی از «فضای هستی» تعریف کرد (ستارزاده و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۸). فضای هستی در شاخه‌ای تقسیم بندی گردیده است که ارتباط بشر را با یک کلیت فرهنگی و اجتماعی پیوند می‌زند و از اینرو فضای شهری حوزه‌ای از فضای هستی فلسفی است. فضای شهری در یک تعریف عام، شامل فضای زندگی شهروندانی است که آگاهانه یا ناآگاهانه برای رسیدن به مقاصد مختلف طی می‌شود (پاکزاد، ۱۳۷۵). فضای شهری، فضای خالی بین ساختمان‌ها نیست، بلکه مفهومی است دربرگیرنده محیط کالبدی، فعالیتها، رویدادها و روابط میان آنها (مدنی پور، ۱۳۸۴). بنیان‌های اصلی که فضاهای شهری را شکل می‌دهند، برآیند نیروهای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، حقوقی، دینی، سیاسی هستند (ستارزاده و همکاران، ۱۳۸۹). فضاهای شهری دربردارنده شاخص‌های تاریخی هستند و از اینرو فضاهای شهری، عامل انتقال میراث فرهنگی جامعه در طول زمان هستند (نصر، ۱۳۷۵).

از سویی دیگر، اگرچه گاهی حوزه را عرصه، سیطره، قلمرو و فضا نیز خوانده‌اند. بعضی اندیشمندان فلسفه سیاسی مانند یورگن هابرماس، حنا آرنه، چارلز تیلور و سیلا بن حبیب به آن پرداخته و نظریات مختلفی را ارائه کرده‌اند. طرح و تعمیم نظریه حوزه عمومی را می‌توان در ادامه تلاشهای انسان معاصر برای دستیابی به عدالت اجتماعی، حق تعیین سرنوشت و تحقق دموکراسی بررسی کرد. به تعبیر هابرماس حوزه عمومی بخشی از حیات اجتماعی است که در آن شهروندان می‌توانند به تبادل نظر درباره موضوعات و مسائل مهم مربوط به خیر عمومی (مصالح عامه) بپردازند. نتیجه این امر شکل‌گیری افکار عمومی است. همچنین اساس حوزه عمومی گفتگو و تعامل است و درست به همین دلیل است که (به اعتقاد هابرماس) دموکراسی اجتماعی با توسعه حوزه عمومی محقق می‌شود. پاسخگویی به نیازهای اجتماعی انسان و تأمین فرصت‌های لازم در زمینه کسب

(پاکزاد، ۱۳۹۰). برای فضای شهری، تعاریف متعددی از جمله فضای زندگی و فعالیت‌های جمعی و اجتماعی، فضای تعاملات و فضایی با تناسبات زیبایی‌شناسانه ذکر می‌شود. فضاهای شهری می‌توانند به تناسب فرهنگ و اقلیم، فضاهایی سرپوشیده و مسقف نیز باشند؛ بنابراین فضای شهری فضایی عمومی و عام است که دسترسی همگان به آن امکان پذیر بوده و به عنوان مفصل فضاهای مختلف و مکان دسترسی به فضاها و عملکردهای عدیده‌ای ایفای نقش می‌کند. طبیعی است که اگرچه می‌توان برای فضای شهری ویژگی‌های کالبدی خاصی را تعریف کرد، اما این ویژگی‌ها، ویژگی‌های استاندارد نیستند و در جوامع مختلف تمایزات و تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند.

فضای شهری^۱ پدیده‌ای سازمان یافته از اطلاعاتی است که در صورت مختلف «فرم، عملکرد و معنا» تجلی می‌یابد. فضای شهری عینیتی است برخاسته از تلفیق روابط اجتماعی، در بستری کالبدی، در زمینه‌ای معنایی و در راستای عملکردهایی مورد نیاز جمعی انسانی. آنچه در شهرهای امروز دیده می‌شود نه فضای شهری که فضاهایی خالی محصول کنارهم قرارگرفتن بناها و تکه‌های باقی مانده از توده‌هایی هستند که کمتر معنا و مفهومی را به ذهن متبادر می‌کنند. شاید اینگونه باشد که در شهر؛ اول ساختمانها ساخته می‌شوند و آنچه باقی می‌ماند، فضای شهری است. مهمترین ابزار در جهت تقویت جامعه مدنی تقویت عرصه‌های عمومی است و اما در میان عرصه‌های عمومی، فضای شهری فضایی است که با ساختار کالبدی و کارکرد اجتماعی اش می‌تواند عرصه مطلوبی برای رشد و بالندگی جامعه مدنی ارائه دهد. فضایی که مکان تعاملات اجتماعی، برخوردهای اجتماعی، تبادلات اجتماعی و محملی برای انواع فعالیت هاست (حبیبی، ۱۳۸۰).

«فضای شهری» مفهومی عام و گسترده است که جنبه‌های مختلف فضا را شامل می‌شود (دانشپور و همکار، ۱۳۸۹). مفهوم فضای شهری و رای فضای باز و رهاشده بین ساختمان‌های شهری است. فضای شهری تنها یک هویت کالبدی نیست بلکه فضایی است عملکرد-

دی که فرصت ارتباط و تعامل شهروندان را فراهم می‌آورد. این فضاها در طیف گسترده‌ای وجود دارند، از یک میدان یا خیابان گرفته تا یک پله. فضاهای شهری بخشی از فضاهای باز عمومی شهرها هستند که بستر زندگی جمعی را فراهم می‌آورند. فضاهای عمومی شهری نقش مهمی در زندگی و حیات شهروندان برعهده دارند. فضاهای شهری بستر و ظرف اینگونه اتفاقات هستند، بالتبع فضاها و خصوصیات آنها وابستگی شدیدی به نحوه فعالیت و الگوهای رفتاری استفاده کنندگان آنها دارد. فضاهای عمومی شهری در ایجاد حس آرامش، سرگرمی، برقراری ارتباطات و برخوردهای اجتماعی موثر هستند. در جستجوی ماهیت فضا به معنای عام، دو دیدگاه ذهنی و عینی، فلسفی و علمی و یا کیفی و کمی قبل طرح هستند:

۱. «دیدگاه اول؛ نگرشی کیفی» است، در این نگرش اثر معمارانه یا شهرسازانه، از جنبه‌های زیباشناختی یا روان‌شناختی مثل زیبایی، مطلوبیت، عظمت، وحدت و یا از باب بعضی مفاهیم اعتقادی و یا متافیزیکی مورد مطالعه قرار می‌گیرد (شیخ زین الدین، ۱۳۷۶):

۲. «دیدگاه دوم، نگرشی کمی» است که بیشتر چشم به جنبه‌های ملموس و کاربردی اثر دارد. مواد و مصالح، خصوصیات عملکردی، فن آوری، اندازه‌ها و تناسبات و موضوعات این برخورد به شمار می‌روند. بر همین اساس شهر مقوله‌ای علمی می‌گردد چون ابعاد عینی و کاربردی آن در همه زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، و فضایی با ضوابط و معیارهای علمی قابل سنجش و ارزش گذاری است و به این اعتبار، لازم است به شهر و اجزای فضایی آن مانند یک مقوله علمی نگر بسته شود.

از دیدگاه عینی و مادی، فضا و فضای شهری، بستری است که روابط اجتماعی و حیات مدنی در آن جریان می‌یابد؛ روابطی که بر مبنای واقعه‌ها و حادثه‌ها شکل می‌گیرند و حیات مدنی را به حیات واقعه‌ای تبدیل کرده و سبب می‌گردند تا خاطره شکل گیرد و ذهن محل انباشت خاطره‌ها گردد (خاتمی، ۱۳۸۰، ص ۵۴).

فضای شهری فضایی است که زمان و انسان در آن حضور دارند. فضاهایی که در ادوار مختلف ایجاد شده‌اند. با

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۷۱

توجه به نقش خلاقیتی که برای پیوند امروز با فردا برای فضای شهری قائل می‌شوند، تعداد و مصادیق فضای شهری به شدت تقلیل می‌یابد و محدود می‌شود. در واقع، اتفاقات خاصی که پیوند بین امروز و فردا را برقرار می‌کنند، یا اتفاقاتی بزرگ و همه‌گیر و تاثیرگذار و نادر هستند و یا اینکه به حدی تکرار می‌شوند که برای همه مردم واجد ارزش و اهمیت فوق العاده‌ای خواهند شد. به این ترتیب بسیاری از فضاهایی که فضای شهری خوانده می‌شوند، دیگر فضای شهری نخواهند بود:

♥ برخی از نظرات فقط خیابان و میدان را عناصر اساسی شهر و مصادیق فضای شهری می‌دانند (توسلی و بنیادی، ۱۳۷۱):

♥ گاهی پارکها نیز به عنوان فضای شهری محسوب می‌شوند (بحرینی، ۱۳۷۷):

♥ بعضی نظرات نیز ورودی‌ها، مسیرها و ساحل را هم جزئی از فضای شهری می‌دانند (پاکزاد، ۱۳۸۴):

♥ همچنین گاهی فضای شهری به مکان‌ها و محدوده‌هایی اطلاق می‌شود که واجد ارزشهای زیبایی شناسانه باشند (توسلی و بنیادی، ۱۳۷۱):

♥ تعریف دیگری از فضاهای شهری، آنها را صحنه‌ای می‌داند که فعالیت‌های عمومی زندگی شهری در آن جریان دارند (بحرینی، ۱۳۷۷):

♥ تعریفی دیگر از فضای شهر آن را فضایی می‌داند که در آن ارتباطات ویژه حرکتی و بصری در فضایی با خصوصیات خاص موجد فضای شهری است. این خصوصیات به اعتقاد زوکر عبارت اند از: ساختاری سازمان یافته، آراسته و واجد نظم، به صورت کالبدی برای فعالیت‌های انسانی و استوار بر قواعد معین و روشن (توسلی و بنیادی، ۱۳۷۱).

یورگن هابرماس در کتاب دگرگونی ساختاری حوزه عمومی به تبیین پیدایش تاریخی اجتماعی افکار عمومی طبقه متوسط و بورژوا و استقلال نسبی آن از سلطنت مطلقه در اروپای قرون هجدهم و نوزدهم می‌پردازد. وی حوزه عمومی یا به بیان صحیح‌تر، آن چه «حوزه عمومی بورژوایی» می‌نامد را زاده ویژگی‌های اصلی جامعه سرمایه‌داری روبه‌رشد در انگلستان سده هجدهم

می‌داند که طی آن کارآفرینان سرمایه‌دار توانستند برای کسب استقلال از دولت و کلیسا مبارزه کنند و به خواسته خود دست یابند. او در توضیح این مفهوم می‌نویسد: حوزه عمومی بورژوایی در وهله اول قلمرویی بود که در آن افراد خصوصی گرد هم می‌آمدند و «عموم» را شکل می‌دادند. آن‌ها به تدریج توانستند حوزه عمومی تحت کنترل دولت رازیرسیطره‌ی خود در آورند و اقتدار آن را به چالش بکشند (هابرماس، ۱۳۸۴، ص ۵۳).

هابرماس، ابزار اصلی منازعه سیاسی در درون حوزه عمومی را ابزاری جدید و بدون سابقه تاریخی می‌داند؛ یعنی استفاده عمومی از خرد جمعی. عمده‌ترین اشکال نهادی حوزه عمومی که هابرماس به آنها اشاره می‌کند عبارتند از: «سالن‌ها» در فرانسه، محافل ادبی و آموزشی در آلمان و قهوه‌خانه‌ها در انگلستان، که محل بحث و مناظره درباره مسائل و موضوعات بودند. این نهادها سه معیار مشترک داشتند:

- ۱- همه شرکت‌کنندگان در بحث، برابر و هم‌شان تلقی می‌شدند؛
- ۲- مباحث بر موضوعاتی متمرکز بود که به ندرت مورد پرسش اشراف زمیندار قرار می‌گرفت؛
- ۳- هر کس مجاز به شرکت در مباحث حوزه عمومی بود (لافی، ۲۰۰۷، ص ۴۹).

در راستای مبارزه برای استقلال از دولت به عنوان استراتژی اساسی حوزه عمومی بورژوایی، مبارزه‌ای طولانی برای تأسیس نشریات مستقل از دولت شکل

تصویر ۱. میدان سن‌پیتر، نمونه بارز اولین فضای بروز دموکراسی در فضای شهری؛ ماخذ: آرشیو نگارنده.

جدول ۱. حوزه اقتدار دولت و قلمرو خصوصی در عرصه‌های عمومی؛ ماخذ: نگارندگان.

حوزه اقتدار	قلمرو خصوصی
دولت (قلمرو «سیاست»)	جامعه مدنی قلمرو مبادله کالا و کار اجتماعی
دربار (محفل اشرافی - درباری)	حوزه عمومی ادبی (کلوپ ها و مطبوعات) «شهر» فضای صمیمی خانواده هسته ای (روشنفکران بورژوا)

گرفت. مطبوعات سده‌های هجدهم و نوزدهم در عین حال که دربرگیرنده طیف گسترده‌ای از نظرات بودند، به شکل قابل توجهی خود را متعهد می‌دانستند که مسائل مربوط به پارلمان را به طور کامل پوشش دهند و این نشانه بارزی از پیوند مبارزه برای آزادی مطبوعات با مبارزه برای اصلاحات پارلمانی بود. ابرین با اشاره به آراء هابرماس، سه عنصر اصلی حوزه عمومی را این گونه برمی‌شمارد:

۱. **حوزه عمومی** به مکانی برای تبادل نظر نیاز دارد که برای همه قابل دسترسی باشد و امکان بیان و مبادله تجربیات اجتماعی و دیدگاه‌ها در آنجا وجود داشته باشد.

۲. **در حوزه عمومی**، مواجهه با دیدگاه‌ها و نقطه نظرات از طریق **مباحثه عقلانی و منطقی** صورت می‌گیرد. به این معنی که **انتخاب سیاسی «منطقی»** تنها زمانی ممکن است که حوزه عمومی در وهله نخست، شناخت و درک آشکاری نسبت به گزینه‌های ممکن عرضه کند؛ به طوری که هر شخص بتواند از بین آن گزینه‌ها دست به انتخاب بزند. رسانه‌ها باید گسترده‌ترین طیف ممکن چارچوب‌ها یا چشم اندازها را عرضه کنند تا شهروندان نسبت به آن چه که انتخاب نکرده‌اند نیز آگاه شوند.

۳. **بازبینی و نظارت منظم و نقادانه بر سیاست‌های**

دولت، وظیفه اصلی حوزه عمومی است (ابرین، ۲۰۰۳، ص ۳).

«جدایی جامعه و دولت، باعث جدایی حوزه عمومی از قلمرو خصوصی شد. حوزه عمومی و حوزه اقتدار دولت پا به پای هم گسترش می‌یافتند. درون قلمرو خصوصی، «حوزه عمومی» واقعی قرار داشت، زیرا از افراد خصوصی تشکیل شده بود. بنابراین، در قلمرویی که جایگاه افراد خصوصی بود، باز هم بین حوزه‌های عمومی و خصوصی تمایز وجود داشت. حوزه خصوصی هم شامل جامعه مدنی و هم شامل خانواده‌ای بود که خود دارای «فضایی صمیمی» بود. حوزه عمومی سیاسی از حوزه ادبی نشأت گرفت و موفق شد از طریق افکار عمومی، دولت را با نیازهای جامعه آشنا و سازگار سازد (هابرماس، ۱۳۸۴، ص ۵۸).

باید توجه داشت که مبنای دموکراتیک شدن فضاهای شهری تنها از طریق امکان‌دهی به **عرصه‌های عمومی شهر**^۲ ممکن می‌شود؛ عرصه‌هایی که حوزه عمومی، حوزه‌ای واقع در میان جامعه مدنی و دولت است و فضای طرح آزاد مسائل عمومی و استدلال و تحقیق درباره آنها و نهایتاً تکوین اراده عمومی را تشکیل

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۷۳

۲. اما شرط اساسی برای اینکه یک فضای عمومی، فضای شهری تلقی شود این است که در آن تعامل و تقابل اجتماعی صورت گیرد. روی همین اصل، هیبرت، تنه‌راه حل ممکن برای ایجاد ارتباطات عمومی را، نه روزنامه‌ها و وسایل ارتباط جمعی، بلکه در حوزه‌ی فعالیت فضاهای همگانی می‌داند (رهنمایی و اشرفی، ۱۳۸۶، ص ۳۰). کوین لینچ اعتقاد دارد فضای شهری صحنه‌ای است که داستان زندگی جمعی در آن گشوده می‌شود و در این فضا فرصت آن وجود دارد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شده و برخوردهای از پیش تدوین نیافته اتفاق افتاده و افراد در یک محیط اجتماعی جدید با هم ارتباط برقرار کنند (همان، ص ۲۵). از منظر اجتماعی تنها آن دسته از فضاهای باز شهری که کنش اجتماعی در آنها رخ می‌دهد یا اثرات اجتماعی قابل توجهی دارند، از جمله استراحت و تجدید قوا، معاشرت و تعامل اجتماعی یا خبرگیری و اطلاع رسانی در زمره‌ی فضاهای عمومی بالفعل تلقی می‌شوند (خاتم، ۱۳۸۳، ص ۱۱). حتی به اعتقاد والزر، شخصیت فضای عمومی، زندگی عمومی ما، فرهنگ شهر و زندگی روزمره‌ی ما را نشان داده و تنظیم می‌کند (رهنمایی و اشرفی، ۱۳۸۶، ص ۲۹). راجرز نیز اهمیت فضاهای عمومی را در شهر به حدی می‌داند که اعتقاد دارد شهرهای بزرگ به واسطه‌ی فضاهای عمومی ایده آل خود شناخته می‌شوند.

می‌دهد. حوزه عمومی در مقابل عرصه آمریت، عرصه فکر، گفتگو، استدلال و زبان است. شرایط مکالمه باز و آزاد در حوزه عمومی، متضمن این اصل است که هیچ فرد یا گروهی نمی‌تواند در خارج از حوزه عمومی یعنی در عرصه قدرت به صورت قانع‌کننده‌ای مدعی شناخت بهتر خیر و صلاح جامعه باشد. حوزه عمومی آنچه را که ماهیتاً عمومی است از عرصه‌های بسته و خصوصی و منفعت‌رهایی می‌بخشد. پرسشهایی از این قبیل که آزادی، عدالت، برابری، عقلانیت و جز آن چیست تنها در حوزه عمومی هر جامعه خاص ممکن است پاسخ داده شده و مورد پذیرش و باور قرار گیرد. با رشد حوزه عمومی، حضور آزادانه و مشارکت شهروندان در عرصه‌های حیات مدنی میسر و هدف دموکراسی متحقق می‌شود. هدف دموکراسی در اصل دسترسی مردم به قدرت سیاسی و کنترلش به دست آنان است و در این عرصه دسترسی بیشتر اطلاعات [و تبادل آن]، دستمایه تحقق دموکراسی اصیل است زیرا این امر شهروند معمولی را قادر می‌سازد تا به مشارکت آگاهانه در سیاست بپردازد. ظهور نظریه فضا با نخستین جنبش معماری مدرنیستی یعنی آرت نوو، مصادف شد (وان دن ون، ۱۹۹۳). مفهوم فضا برای مدرنیست‌ها، رابطه‌ای میان فضاهای درهم چفت و بست شونده شد و این مفهوم به مثابه ذات معماری پذیرفته شد.

زیگفرید گیدین در برداشت و تلقی از فضا در طول تاریخ معماری، سه مرحله را مطرح کرد:

۱. در مرحله اول که نمونه آن در مصر باستان، سومر و

یونان موجود است، فضای معماری با جابجایی و بازی با حجم‌ها، ساخته می‌شد و به فضای داخلی کمتر توجه می‌شده است.

۲. در مرحله دوم که در نیمه دوران رومیان آغاز شد، فضای معماری مترادف بود با فضای مجوف شده داخل ساختمان.

۳. مرحله سوم که در آغاز قرن بیستم آغاز شد، با برچیدن دید منفرد پرسپکتیوی که منجر به انقلابی بصری شد. اما نقد شهری پست-مدرن به تفکر «یک فضای نامتمایز شده انتزاعی» حمله ور شد (کولکوهن، ۱۹۸۹، ص ۲۲۵).

دیدن فضا به صورت ماده‌ای با گسترش یکسان که می‌توانست به شیوه‌های مختلف شکل گیرد، زیر عنوان «واقع بینی ساده لوحانه» نقد و رد شد (نوربرگ شولتز، ۱۹۷۱، ص ۱۲). یکی از بحث‌های مهم امروزی در میان

متفکران مسائل شهری موضوع فضاهای عمومی در شهر است. این مفهوم در طراحی و برنامه ریزی شهری تحت عناوینی همچون «عرصه عمومی»^۳، «فضای شهری»^۴، «مکان عمومی»^۵ مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

ساده‌ترین بیان عرصه عمومی دربرگیرنده گروه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و غیره است که از متن مردم و فعالیت‌های آنها ریشه گرفته است؛ به نوعی عرصه عمومی یک عرصه همگانی است که عموم مردم یک

شهر حق حضور در آن را دارند. بر اساس «فرهنگ انگلیسی آکسفورد»، واژه Public به معنای کلی و در اکثر معانی متضاد خصوصی است. همچنین تعریف مربوط یا متعلق به مردم به عنوان یک کلیت، نیز برای آن ذکر شده

3. Public Realm

4. Urban Space

5. Public Place

۶. لپیتون، فضای عمومی را با عنوان «اتاق زندگی بیرونی» و «مرکز تفریح و فراغت بیرون از خانه» تعریف می‌کند. به اعتقاد والزر، فضاهای عمومی فضاهایی هستند که ما با غریبه‌ها شریک می‌شویم؛ مردمی که اقوام یا دوستان و همکاران ما نیستند. آنها فضایی برای فعالیت‌های سیاسی، اعمال مذهبی، تجارت، بازی و غیره هستند. فضایی برای همزیستی با صلح و برخورد‌های غیر شخصی (رهنمایی و اشرفی، ۱۳۸۶، ص ۲۵). کرو و سایرین، فضای عمومی را «بستر مشترکی که مردم، فعالیت‌های کارکردی و مراسمی را که پیوند دهنده‌ی اعضای جامعه است در آن انجام می‌دهند» می‌دانند؛ چه این فعالیت‌ها روزمره و معمولی و چه جشنواره‌ای و دوره‌ای باشند. به عبارت دیگر، فضای عمومی «صحنه‌ای است که به روی آن نمایش زندگی اجتماعی، در معرض دید عموم قرار می‌گیرد.» (رفیعیان و سیفایی، ۱۳۸۴، ص ۳۶). در جایی که فضای عمومی توسط گروه‌های مختلف مردم برای فعالیت‌های گسترده و متنوع مورد استفاده قرار می‌گیرد، آن‌ها می‌توانند به افزایش هویت جمعی اجتماع کمک کنند. از دیدگاه سیاسی، فضای عمومی جایی است که مردم می‌توانند در زندگی اجتماعی مشارکت کرده و ادعاکننده‌ی آن می‌توانند نظر خود را بیان کنند.

است. در جدیدترین ویرایش فرهنگ آکسفورد تعریفی مشابه مطرح شده است:

«متعلق یا متوجه مردم به مثابه یک کلیت در دسترس یا اشتراکی برای همه مردم و ارائه شده توسط دولت محلی یا مرکزی. به اتکای این تعریف برای مثال خیابانی عمومی، متعلق و مرتبط با تمام مردم به عنوان یک کلیت است، به روی‌شان باز است، موجودیتی محدود نشده دارد، از طرف دولت ارائه می‌شود و به آن مرتبط است. این مفاهیم در تعاریف مختلف فضای عمومی بازتاب یافته‌اند» (مدنی پور، ۱۳۸۴، ص ۲۱۳).

[حوزه یا] عرصه عمومی به مجموعه فضاهای عمومی، قوانین و مقررات مردمی، تشکلهای غیر رسمی [غیر دولتی] همگانی اطلاق می‌شود که تلاش و کوشش برای شهروندان برای تعمیم و تثبیت حقوق شهروندی، کنترل و محدود کردن دخالت‌های عرصه حکومتی در اداره و مدیریت شهرها، همچنین تلاش برای عمومی کردن برخی از فعالیتها و وظایف تحمیل شده به عرصه خصوصی را سازمان می‌دهد (مسعودی، ۱۳۸۰). باید گفت که هابرماس بر [حوزه یا] عرصه عمومی نهادینه شده و نه مادی تمرکز داشته و یک عدم تعادل را با دیگری جایجا می‌کرد در حالیکه آرنت ۳۱ متوجه جهان مشترک مادی و نه نهادها بود. برای هابرماس، نهاد ضروری [حوزه] عمومی، روزنامه‌نگاری بود. علاقه او این بود که بفهمد چگونه افکار عمومی در جامعه مدرن توسط رسانه‌های عمومی شکل می‌گیرد و چگونه این فرآیند از حالت رودر رو و مناظره عقلانی و منتقدانه (که ویژگی عرصه عمومی در شکل‌گیری اولیه اش در قرن هجدهم بود) دور شده است. (habermas, ۱۹۸۹) او بر این اساس به ارایه نظریه عمل ارتباطی می‌رسد که در آن نوعی گفتگو و ارتباط بین افراد را بر اساس مفهوم فراگیر عقلانیت پیشنهاد می‌کند. (Calhoun, 1992: maccarthy, 1978; habermas, 1984) عمومی در توسعه جامعه مدنی که مبدأ آن در اروپای قرون وسطی متأخر است، ریشه دارد (مدنی پور، ۱۳۸۹، ص ۲۰۱)؛ جامعه مدنی اگرچه مفهومی سیاسی - فلسفی است اما همواره عاملی مؤثر بر ویژگیهای کالبدی و فضایی

شهرها بوده است. جامعه مدنی مفهومی است که بنا بر مقتضیات زمانی و مکانی تعبیر مختلفی از آن شده است. همچنین جامعه مدنی از منظر مدرنیسم و پست مدرنیسم متفاوت است. در عصری که قطعیت، جزئیت و باید و نبایدهای مدرنیستی جای خود را به نسبیت، انعطاف و می‌تواندها داده است و جامعه مدنی مبتنی بر کثرت‌گرایی، گفتمان، مشارکت، فرد باوری و قانونمندی دگر بار با مفهومی کاملاً نو رخساره می‌نماید (حبیبی، ۱۳۷۹).

رفتارهای اجتماعی در فضای شهری

ایجاد روابط اجتماعی در فضای کالبدی شهر صورت می‌پذیرد و فضا نقش مهمی در این روابط دارد. نیاز به حضور در فضای شهری و ارتباط رودر رو با سایر شهروندان منبعث از ویژگی‌های روانی انسان‌ها است. فضای باز شهری به مکانی اطلاق می‌شود که همه شهروندان بتوانند آزادانه از آن بهره‌برند و در ارتباط با یکدیگر قرار گیرند (عباس زادگان، ۱۳۸۳). فضای باز جمعی شهری از دیرباز تاکنون بستر کالبدی تعاملات اجتماعی مردم بوده است. فضاهای شهری باید عرصه ای برای حضور تمام گروه‌های استفاده‌کننده باشند. هدف از خلق فضاهای شهری، فراهم آوردن فضایی است برای تعامل اجتماعی گروه‌های مختلف است. «فضای شهری مکانی است که رفتارهای مدنی، اجتماعی در آن جاری می‌گردد به همین دلیل روابط و مناسبات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی موجود در بطن جامعه شهری را نباید به صورت مجزا بلکه همچون عنصری از ساخت فضایی شهر برشمرد» (ایرانمنش و چیتسازان، ۱۳۸۵، ص ۴۷). فضای شهری را می‌توان مکان تبلور و تجمع انسانی دانست که در این فضا دارای الگوهای رفتاری متفاوتی هستند. انسان در محیط شهری حضور یافته و با فعالیت و تعاملات اجتماعی به کالبد و فضای شهری جا نمی‌بخشد. اگر فضاهای عمومی نتیجه رضایت بخشی فراهم آورند، آن زمان است که فضاهای عمومی نقش بسیار مهمی در تقویت برخورد‌های اجتماعی و کاهش جدایی‌های اجتماعی بر پایه طبقه اجتماعی^۷، سن و جنس خواهند

تصویر ۲. گردشگاه سر پوشیده‌ای از آگورای باستانی تسالونیک؛
ماخذ: ویکیپدیای فارسی، ۱۳۹۳.

جامع‌تری از فضای شهری در بین مهندسين شهرساز وجود دارد و آن دیدگاهی است مبتنی بر تطبیق فضاهای شهری با رفتارهای استفاده‌کنندگان از آن فضا؛ بدین ترتیب، رفتار شهروندان، موثر بر نحوه طراحی و شکل فضای شهری است. از سویی دیگر، الگوهای رفتاری^۸ خود تابعی از فرهنگ جامعه است و فرهنگ جامعه موثر بر نحوه استفاده از فضای فضا می‌باشد (Rapport, 202).

فضاهای شهری مطلوب و هماهنگ با فرهنگ، ویژگی‌ها و نیازهای اجتماعی و مناسب با شرایط محیطی را می‌توان ارزشی انکارناپذیر در مطلوبیت فضای زندگی شهری امروز به شمار آورد (گلن، ۱۳۸۹). فضای شهری بستری است که حیات مدنی در آن جریان می‌یابد. خصوصیت فضایی در واقع جوهر روابط فرهنگی، اجتماعی و فعالیت‌های شهروندان است (فرسای، ۱۳۸۹). میل به پیوند با دیگران و نیاز به بودن با دیگران، انگیزه‌ای است تا فرد را در بستر فضای شهری شده و در

داشت (Garcia & others, 2004).

نوربرگ^۹ معتقد است که توجه به اثرپذیری افراد از فضاهای مناسب محیطی، پارک‌ها، مبلمان‌های شهری مناسب و توجه به انعطاف‌پذیری فضا، استفاده از ایده‌های مناسب برای شکل‌دهی فضاها می‌تواند برای رفتارهای شهروندی موثر باشد و فضاهای نامطلوب شهری خود برانگیزاندن رفتارهای ضدشهروندی نظیر رفتارهای پرخاشگری هستند (Norberg & others, 2005). فضایی که حس تعلق قوی داشته باشد خاطره‌انگیز بوده و وابستگی را افزایش می‌دهد و انگیزه حضور مجدد را در افراد بالا می‌برد و از رفتار منفی جلوگیری می‌کند (Diba, 1999). کاپلان^{۱۰} فضاهای خطی را تشویق‌کننده حرکت می‌داند اما زمانی که اطلاعات ناگهانی به فرد می‌دهند سرعت را کم کرده و دلیلی بر ایجاد تعامل^{۱۱} می‌گردد (Kaplan, 2002).

برای فهم نقش رسانه‌ها در گسترش حوزه عمومی و گفت‌وگوی انتقادی و نیز آفول حوزه عمومی به واسطه تجاری شدن رسانه‌ها و فزون‌خواهی مستمر سرمایه‌داری، آشنایی با سه دوره تاریخی انتشار خبر در نگاه هابرماس ضروری است:

«سامر»^{۱۲} نشان داد که فرم محیط اکولوژیک بر تامل و تعامل بسیار تاثیرگذار است و حس مکان مکث یا حرکت را به خوبی القا می‌نماید. فرمهای مقعر پذیراترین فرمها بوده و با ایجاد حریم حس تعلق و مالکیت را افزایش می‌دهد و بیشتر به عنوان فضاهای مکث بلندمدت به کار می‌روند و تعامل در آنها به دلیل چیدمان رو به افزایش است (نصر آبادی و دیگران، ۱۳۹۰). امروزه دیدگاه

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۷۶

جدول ۲. سه دوره آزادی‌گفتمان مدنی و آزادی انتشار خبر از دیدگاه هابرماس؛ ماخذ: لافی، ۲۰۰۷.

نوع رسانه خبری	محتوای مورد تأکید	دروازه بانان اصلی / نفوذ
جزوه‌های حاوی اطاعات (خبرنامه)	اخبار واقعی	نامشخص
نشریات و گاه‌نامه‌های انتقادی (هفته‌نامه‌های اخلاقی)	تفسیر / گفت و گوی ادبی و سیاسی	سردبیر / نویسنده‌گان (حوزه عمومی بورژوازی)
[نشریات با] عنوان مصرف‌کننده (مانند روزنامه‌های عامه‌پسند)	آگهی / روابط عمومی	ناشران / مالکان

8. Norberg
9. Kaplan
10. Interaction

11. Summer
12. Behavioral patterns

تصویر ۳. فوروم، نمادی از فضای عمومی باستانی؛
ماخذ: آرشیو نگارنده.

دسترس همگان قرار داده شده، به تعامل با سایر افراد انسانی و نیز با محیط اطراف خویش وادارد و در این کنشها و واکنشهای انسانی و محیطی است که مکان شهری در قالب (فضای شهری) نمایان می شود (منصوری و همکاران، ۱۳۹۰). مفهوم تعامل اجتماعی معطوف به مجموعه پویاها، گرایشها و نگرشهایی است که بر پایه عقلانی تجمعی، باورهای مردمسالاری، خودباوری، خردگرایی و قانونگرایی است (پارسی، ۱۳۸۱) و (ستارزاده و همکاران، ۱۳۸۹).

نظریه های سیاسی عرصه عمومی

عمده منابع و متون مربوط به عرصه عمومی در بررسی جایگاه این موضوع در فلسفه و سیاست به «یورگن هابرماس»^{۱۳}، آخرین بازمانده از حلقه فیلسوفان فرانکفورت و «هانا آرنت»^{۱۴}، واضع «نظریه توتالیتاریسم»، ارجاع می دهند. اینان تا اندازه ای به تفکیک قلمرو خصوصی، حوزه عمومی و قلمرو اقتدار عمومی یا دولت پرداخته اند. از دیدگاه جامعه شناختی می توان جامعه را به سه عرصه تقسیم کرد: عرصه خصوصی، عرصه عمومی و عرصه دولتی.

عرصه خصوصی از آن خانواده است. عرصه عمومی دربرگیرنده گروههای شغلی، مذهبی، اجتماعی،

سیاسی، فرهنگی، روزنامه ها، مجلات، رادیو و تلویزیون و دیگر وسایل ارتباطی جمعی است؛ و عرصه دولتی هم دولت و ساختارهای آن است. مطالعات هابرماس در مورد ظهور حوزه ی عمومی بورژوازی کماکان موضوعی مرتبط، باقی مانده است. این بدان دلیل نیست که [این مطالعات] مدلی فراهم می کنند که قابل تحقق یا نسخه برداری باشند، بلکه [بدان جهت است که] شاید بتوانند اصولی راجع به بهترین عملکرد فرهنگ های رسانه ای قادر است، سازمان نظام مند فرهنگ های رسانه ای قادر است، چارچوب هایی (خط مشی هایی) را که هم تنوع فرهنگی و هم الزامات منطقی دارند، به آن دسته کسانی که تمایل به شرکت جستن در بحث های (گفتگوهای) سیاسی یا فرهنگی دارند، معرفی کند و مورد بازبینی و توجه مجدد قرار دهد. در واقع، در این رویکرد، از شکست های [نظام]

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۷۷

جدول ۳. ارزش های مؤثر بر بروز تعاملات شهروندی در فضاهای شهری؛ مأخذ: روشن و شکیبائی، ۱۳۹۰

معیار	زیرمعیار
کالبدی	نفوذپذیری، دسترسی به مراکز مهم، تراکم مناسب، کفایت خدمات محلی، اختلاط کاربری ها، سازگاری و مطلوبیت کاربری ها، مقیاس انسانی، شبکه دسترسی، سلسله مراتب فضایی، محصوریت مناسب، خوانایی محیط، پایداری و استحکام بناها و غیره.
اجتماعی و فرهنگی	سرزندگی، هویت و تعلق خاطر، کنترل و نظارت اجتماعی بر فضاهای عمومی، دسترسی عادلانه به فرصت ها، محوریت عرصه های عمومی، تحقق مشارکت شهروندان در امور، شکل گیری جامعه محلی و غیره.
اقتصادی	بهره وری اقتصادی از زمین، هزینه های دسترسی به مراکز خدمات و اشتغال، تنوع درآمدی و در نتیجه تنوع مسکن در سطح محله، خودکفایی و خوداتکائی محله یا شهر و غیره.
زیبایی شناسی	کنترل محورها و کریدورها، تنوع بصری، سازگاری بصری، تناوب بصری، وحدت اجزاء، تنوع رنگ، کاربرد عناصر بومی و نمادین
زیست محیطی	زمینه سازی برای حفاظت از اکوسیستم ها، سبزیزگی، کارایی مصرف انرژی، سیستم دفع پسماندهای خانگی، تعادل محیط طبیعی و مصنوعی، عدم آلودگی هوا، عدم آلودگی صوتی، تراکم بهینه جمعیتی و ساختمانی.

13. Yorgen Hubermas

14. Hanna Arendt

سرمایه‌داری لیبرال و ناکامی سوسیالیسم علمی برای استفاده از فرصت‌های جدید برای تحلیل رسانه‌ای، همچون مباحثی که توسط هابرماس پیشنهاد شد، خبر می‌دهد.

جامعه مدنی درگرو به وجود آمدن شرایط ویژه در هر سه عرصه و در روابط این سه عرصه با یکدیگر است. اما در مقایسه با دیگر جوامع، در جامعه مدنی عرصه عمومی دارای اهمیت زیادی است. هابرماس در این زمینه با ارائه دو مفهوم «حوزه عمومی، سیطره عمومی یا حوزه همگانی»^{۱۵} و «کنش مفاهمه‌ای» پایه‌ای فلسفی در رابطه با عرصه عمومی را بنا می‌نهد. هابرماس نخستین بار این مفهوم را در ۱۹۶۲ در کتاب «تغییر ساختاری حوزه عمومی»^{۱۶} مطرح کرد (هوهندال، ۱۳۸۱، ص ۲۷۳). وی در این راه از «دیالکتیک هگل»^{۱۷} و نظرات «مونتسکیو»^{۱۸} و «ژان ژاک روسو»^{۱۹} نیز الهام می‌گیرد.^{۲۰}

بورگن هابرماس و آزادی اجتماعی (گفتمان مدنی)

حوزه عمومی که هابرماس از آن صحبت می‌کند، حد واسط میان دولت رسمی (اقتدار عمومی) که بر ابزار اعمال خشونت کنترل دارد و حوزه خصوصی است و کارکرد فعال اجتماعی آن وابسته به تمایز قطعی و جدایی این دو حوزه است. از اهداف اولین حوزه عمومی می‌توان نظارت بر دولت و شفاف کردن تصمیمات سیاسی و اداری را نام برد. هرکس بالقوه حق شرکت در این فضا را دارد، و هیچ‌کس را امتیازی نسبت به دیگران در این فضا نیست، چنین موقعیتی است که نقش «دولتمردان یا عناصر سرمایه‌دار» را هم ارز نقش «شهروندان عادی» می‌کند. حوزه عمومی مورد نظر هابرماس، ریشه در حوزه خصوصی دارد به این ترتیب در هر گفت وگویی افراد خصوصی گرد هم می‌آیند تا پیکره‌ای عمومی را تشکیل دهند، در این پیکره عمومی می‌توان مسائل و موضوعات مورد علاقه عمومی را به بحث و بررسی گذاشت، عرصه‌ای که در آن می‌توان اختلاف نظرات آرا و افکار را از طریق

بحث و استدلال منطقی و نه از طریق توسل به جزمیات جاافتاده و یا با توسل به احکام سنتی صادره از سوی عرف و عادات حل کرد. حوزه عمومی در مقابل حوزه‌های تاریک قدرت و منافع خصوصی حوزه روشنی است. تنها اثر کامل هابرماس تا به این تاریخ در زمینه رسانه‌های جمعی، بیانگر فراز و نشیب تاریخی حوزه عمومی بورژوازی است. این اثر علیرغم آنکه در سال ۱۹۶۲ تکمیل گردید، اما تا سال ۱۹۸۹ به زبان انگلیسی چاپ نشد. این [موضوع]، آن‌گونه که توماس مک‌کارتی در مقدمه‌ی «دگرگونی ساختاری حوزه عمومی» در سال ۱۹۸۹ تأکید می‌کند، ماجرای پیچیده دارد، که به نویسندگان دیگر و اعتقاد عمومیت یافته وی در مورد اهمیت ارتباطات انسانی، کمک می‌کند. نظریه‌ی عمومی بورژوازی، خارج از سیستم فنودالی که اصول مربوط به گفتمان عمومی آزاد (باز) در موضوعات جهانی را مورد انکار قرار می‌دهد، توسعه یافت. با وجود آنکه حوزه عمومی در یونان قدیم نیز وجود داشته، اما تا قرن ۱۷ و ۱۸ میلادی که رشد سرمایه‌داری مطرح گردید، این مفهوم نیز به صورتی متمایزتر مطرح شد. در این دوره دولت، به عنوان حوزه اقتدار عمومی، که ادعای قانونی استفاده از خشونت را نیز داشت، مطرح شد. دولت مدرن می‌توانست آشکارا از جامعه مدنی، چه از نظر قضایی و چه از نظر سازمانی جدا باشد. جامعه مدنی، همان اندازه که از دولت (حکومت) متمایز بود، از دامنه محصولات تولیدی و مبادلات کالایی، همانگونه که در یک خانواده خصوصی وجود دارد، نیز تشکیل می‌شد. در قلمروی اقتدار (استبداد) عمومی و جامعه مدنی، فضایی انتقادی از حوزه عمومی به چشم می‌خورد. هدف حوزه عمومی آن بود که افراد را قادر سازد تا به صورت انتقادی نسبت به خود (حوزه عمومی) و روش‌های اداره حکومت واکنش نشان دهد. حوزه عمومی، در آغاز، خارج از قهوه‌خانه‌ها و سالن‌هایی که مردان عضو طبقه‌ی بورژوا و افراد برجسته و اندیشمندان با یکدیگر راجع به آثار بحث برانگیز ملاقات

15. Public Sphere

16. The Structural Transformation of Public Sphere

17. Hegel

18. Montesquieu

19. Rosu

۲۰. برای اطلاعات بیشتر ر.ک. به نوذری، حسینعلی (۱۳۸۶) بازخوانی هابرماس. نشر چشمه. چاپ دوم. تهران

می‌کردند، گسترش یافت. هنگامی که این مکالمات (گفتگوهای) بی‌پایان، به صورت همیشگی، بر پایه روش‌های ممانعتی (ممانعت از ورود به محافل) استوار گردید، دست کم برای هابرماس، این محافل به‌عنوان موجودی خاص [یا شاید مبهم] مورد توجه واقع شد. پتانسیل انتقادی این مکالمات مداوم به سه دلیل عمده حفظ شده است:

۱. نخست، مبادله اجتماعی که نهایتاً از نقد ادبی به سوی نقد سیاسی حرکت کرد و فضایی اجتماعی‌ای فراهم ساخت، که در آن اقتدار بحث‌ها بهتر می‌توانست در مقابل وضعیت موجود مطرح گردد.

۲. دوم، سطوحی از بحث‌های اجتماعی که به واسطه‌ی فئودالیسم مورد تأیید قرار گرفت و هاله مقدسی "aura" را که توسط کلیسا و صومعه حمایت می‌شد، محو کرد و به طور فزاینده‌ای در طول گفتگوهایی که بدون توجه به وضعیت مشارکت‌کنندگان، صورت می‌پذیرد، مشکل‌آفرین گشت.

۳. در نهایت، هابرماس می‌خواهد [چنین] بگوید، که جلسه‌هایی که در اروپا، در سالن‌ها و قهوه‌خانه‌ها به‌ویژه در طول سال‌های ۱۶۸۰ تا ۱۷۳۰ برگزار می‌گردید، به همان اندازه که انحصاری بود، جامع نیز بوده است.^{۲۱}

تراژدی حوزه‌ی عمومی بورژوازی آن بود، که نیروهای بسیار اجتماعی که آن را به‌وجود آوردند، در نهایت موجب نزول و سقوط آن شدند. گفتگوهای مرسوم در سالن‌ها و قهوه‌خانه‌ها، نشان‌دهنده‌ی راهی بود که به واسطه‌ی آن ارتباطات به طور فزاینده‌ای از طریق مؤسسات بزرگ بازرگانی، سازماندهی شد. هرچه حوزه عمومی بیشتر گسترش یابد و هر چه حوزه قدرت بیشتر در آن جذب شود زمینه عقلانی شدن دولت و سیاست بیشتر گسترش

می‌یابد. مهم‌ترین شاخص حوزه عمومی‌رهایی از حوزه اقتدار دولتی است، از این قرار حوزه عمومی حوزه‌ای مستقل و سازمان یافته است که در عین حال که تنظیم رفتار شهروندان و محدود ساختن مداخلات دولتی را بر عهده دارد میانجی مناسبات دولت و اتباعشان نیز هست. تنها در حوزه عمومی جامعه می‌توان اهداف و خواست‌های معقول را تعیین و دولت و سیاست را عقلانی کرد. فلسفه رای دادن در دموکراسی هم اصولاً این بوده است که افراد بتوانند در حوزه عمومی از طریق استدلال در امور و علایق کلی - عمومی سهمی داشته باشند؛ نه اینکه صرفاً حزبی را به قدرت برسانند.

هابرماس ریشه‌های تاریخی و مکانی ظهور حوزه عمومی را در درون سالن‌ها و مجامع عمومی بحث‌های آزاد و علنی پیگیری می‌کند. از جمله باشگاه‌ها، کافه‌ها، روزنامه‌ها و مطبوعات که در واقع طلایه دار و پیشگام روشنگری ادبی و سیاسی به شمار می‌آیند. حوزه یا حوزه‌های عمومی در هر فضایی تشکیل می‌شود که در آن تعقل و گفت‌وگو درباره مسائل عمومی صورت گیرد.

رشد و گسترش حوزه عمومی لزوماً تابعی از روند نوسازی و مدرنیسم نیست، و حتی حوزه عمومی می‌تواند در جامعه سنتی شکل بگیرد، گسترش حوزه عمومی در واقع تابع پیدایش امکان گفت‌وگو و تعقل آزاد است. این دو با یکدیگر در ارتباط هستند و گسترش حوزه عقلانیت مستلزم گسترش توانایی‌های کلامی و ارتباطی است. از این جا هابرماس به مفهوم «وضعیت کلامی ایده آل» می‌رسد که در آن توانایی‌های ارتباطی و کلامی لازم برای ایجاد جهانی عقلانی، تحقق می‌یابد. رهایی و رسیدن به وضعیت کلامی ایده آل نیازمند نقد ایدئولوژی یعنی زدودن کژی‌ها از پیکر ارتباط کلامی است. هابرماس

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۷۹

۲۱. هنگامی که این مشخصه‌ها، آشکارا، بخش فعالی را در گفتگوها به صورت انحصاری به خود اختصاص دادند، ادعایی که مطرح گردید، آن بود، که این فعالیت، سخنگویا مبلغی را برای عموم فراهم کرده است. هابرماس می‌گوید، زمانی که عموم (عامه) کوچک باقی بمانند، اصل گستردگی (عمومیت) شروع به پذیرفته شدن می‌کند. مردان و افراد متمکن و آنهایی که خصیصه‌ی عقلانی شدن در آن‌ها وجود دارد، می‌توانند از طریق مشارکت فعال در حوزه عمومی، منتفع و بهره‌مند شوند. از طریق اصل عمومیت است که وی ادعا می‌کند، کاربرد عمومی عقل فراتر از کاربرد خصوصی آن است. هابرماس خاطر نشان می‌سازد، که بی‌گیری حقیقت به واسطه بُعد بین موضوعی است، که هم در جامعه مدنی و هم در دولت (حکومت) انعکاس می‌یابد، که این خود امکانات متمایزی را برای اصلاح روابط نامتقارن قدرت فراهم می‌آورد. بنابراین افراد عضو طبقه‌ی مسلط سرمایه‌داری، این وضعیت تسلط آمیز را از طریق روش‌های ممانعتی حفظ می‌کنند؛ در حالیکه به طور همزمان بسترهای فرهنگی‌ای برای نقد به وجود می‌آورند.

«وضعیت کلامی ایده آل» را در مقابل نظریه‌های اثباتی و تک ذهنی مطرح می‌کند. به طور کلی عمل ارتباطی و کلامی راه حل مسائل مربوط به حقیقت و اعتبار و رسیدن به علایق کلی را تشکیل می‌دهد که این علایق کلی تنها در حوزه سیاسی به مفهوم خاص آن تحقق پذیر است. هابرماس اصول وضعیت کلامی ایده آل را قواعدی اخلاقی به حساب می‌آورد اما این قواعد که برخاسته از کنش مادر گفتار هستند، تنها از یک باید اخلاقی صرف سرچشمه نمی‌گیرند، بلکه ریشه در واقعیت موجود دارند.

«هابرماس» در شرح حوزه یا سیطره عمومی می‌گوید: منظور ما از سیطره عمومی در وهله اول قلمروی از زندگی اجتماعی ماست که در آن چیزی شبیه به افکار عمومی می‌تواند شکل گیرد. دسترسی به این قلمرو برای تمامی شهروندان تضمین شده است. در هر گفتگویی که در آن افراد خصوصی گرد هم آیند تا پیکره‌ای عمومی را شکل دهند، بخشی از سیطره عمومی شکل می‌گیرد. در چنین شرایطی رفتار افراد نه شبیه رفتار تجار یا افراد حرفه‌ای است که در مورد امور شخصی به تبادل نظر می‌پردازند و نه شبیه رفتار اعضای موسسه‌ای قاعده مند است که تابع محدودیتهای حقوقی بوروکراسی دولتی‌اند. شهروندان هنگامی به مثابه پیکره‌ای عمومی رفتار می‌کنند که به شیوه‌ای بی قید و شرط و آزاد به تبادل نظر یعنی با تضمین آزادی گردهم‌آیی و مراوده و آزادی بیان و انتشار عقایدشان در باره علایق عام پردازند. در پیکره عمومی وسیع این نوع از ارتباط مستلزم ابزار خاصی برای انتقال اطلاعات و تاثیرگذاری برگیرندگان این اطلاعات است. امروزه روزنامه‌ها و مجلات و رادیو و تلویزیون رسانه‌های سیطره عمومی هستند. هنگامی از سیطره عمومی سیاسی سخن می‌گوییم و برای مثال آن را

در مقابل سیطره عمومی ادبی قرار می‌دهیم، که بحثهای عمومی، مربوط به موضوعاتی درباره فعالیت‌های دولت باشد. هر چند اقتدار دولت اصطلاحاً مجری سیطره عمومی سیاسی است ولی بخشی از آن نیست. یقیناً به طور معمول اقتدار دولت، اقتدار عمومی تلقی می‌شود اما وظیفه مراقبت از رفاه تمامی شهروندان بدو از همین جنبه سیطره عمومی نشات می‌گیرد. فقط زمانی که اعمال کنترل سیاسی به نحوی کارآمد تابع این خواست دموکراتیک باشد که اطلاعات باید در دسترس عموم قرار گیرد، سیطره عمومی سیاسی از طریق ابزار هیاتهای قانونگذار تاثیر نهدی شده بر حکومت می‌گذارد. اصطلاح «افکار عمومی» به وظایف انتقاد و کنترلی اشاره می‌کند که پیکره عمومی شهروندان به طور غیررسمی - و به همان سان به طور رسمی در انتخابات دوره‌ای - در رویارویی با ساختار حاکم که در قالب دولت سازمان یافته است، بدان عمل می‌کند. مقرراتی که طالب آنند که برخی از امور در ملاء عام صورت گیرد، برای مثال آنهایی که به برگزاری علنی دادگاهها مربوط هستند به این کارکرد افکار عمومی مربوط می‌شوند. سیطره عمومی به مثابه سیطره‌ای است که میانجی جامعه و دولت است و در آن عموم خود را چونان حاملان افکار عمومی سازمان می‌دهند. تصادفی نبوده است که این برداشتها از سیطره عمومی و افکار عمومی برای نخستین بار فقط در قرن هیجدهم ظهور کردند. این برداشتها معنای خاص خود را از وضعیت تاریخی انضمامی کسب می‌کنند. در آن زمان بود که افکار^{۲۳} و افکار عمومی^{۲۴} از یکدیگر تمایز یافتند. هر چند به نظرمی‌رسد^{۲۴} (هابرماس، ۱۳۸۱، ص ۲۶۵-۲۶۶).

بعدها با حذف حوزه‌ی خصوصی اشخاص از گفتمان

مفهوم سیطره عمومی از نظر هابرماس را نباید با مفهوم «عموم» یعنی افرادی که گردهم می‌آیند یکی دانست مفهوم مورد نظر او متوجه نهاد است که البته از طریق مشارکت مردم شکلی انضمامی به خود می‌گیرد. به هر رو نمی‌توان آن را صرفاً انبوهی از مردم دانست

دولت و سیطره عمومی برهم منطبق نیستند بلکه با یکدیگر به عنوان خصم روبه‌رو می‌شوند. هابرماس سیطره‌ای را عمومی متصور می‌شود که در عهد باستان خصوصی تلقی می‌شد یعنی سیطره ساختن افکار عمومی غیر دولتی.

23. opinion publique اي public opinion

۲۴. برای اطلاعات بیشتر ر.ک. به هابرماس، یورگن (۱۳۸۱) سیطره عمومی. ترجمه: هاله لاجوردی. فصلنامه ارغنون. شماره ۲۰. صص ۲۷۲-۲۵۶

نهادی، ضمن گفتگو در مورد حوزه عمومی، تأکید بر رشد جداگانه زندگی خصوصی و اجتماعی نیز، مطرح شد. از این نقطه نظر در فرهنگ تجاری که به طور خصوصی از بین رفت، به بحث یا مناظره بیشتری نیاز نداریم. برخلاف فرهنگ مکتوب پراکنده و استدلالی لابی های بورژوا، اغلب رسانه های جدید (مثل تلویزیون، سینما و رادیو) به مخاطبان امکان شرکت کردن در بحث ها را نمی دهند. به محض اینکه رسانه های جمعی مدرن در بسترهای اتوماتیک (خودکار) جای می گیرند، رشد تکنیکی اشکال فرهنگی جدید برای یک جامعه، بر پایه آنچه ریموند ویلیامز (۱۹۸۵) خصوصی سازی متحرک (privatism) Mobile می نامد، اتخاذ می گردد. به موازات خصوصی سازی فرهنگ، هابرماس اضافه می کند که یکسان کوچک شمردن تولیدات فرهنگی با هدف کسب سهم بیشتر بازار، صورت می گیرد. برای هابرماس، عملکرد بازار به بهترین وجه به عنوان فرآیندی دوگانه و ضد و نقیض مطرح است که تأثیرات و معانی تسلط گرایانه و آزادی خواهانه را، توأمان در خود دارد. برای مثال، بازار کتاب بخش کوچکی از جامعه ی خوانندگان را با دسترسی به آثار (متون) با کیفیت، تغذیه می کند. به هر روی، کاستن از ورود این پیش نیازها سبب شده است، که این متون (آثار) با فرهنگ اوقات فراغت جمعی که نیازمند راحتی و آسایش در دریافت است، انطباق یابند. این اشکال جمعی فرهنگ، دارای کارکردهای ایدئولوژیکی خاصی هستند. اشکال فرهنگی جدید، موضوعات را با فرهنگ سیاست زدانه حوزه ی عمومی را دور زده، ترکیب کرده اند، [درست] در جایی که تقاضاها با حقانیتی که می تواند مورد بحث قرار گیرد، پیوند یافته است.

فضاهای عمومی شهری در ایران و جهان

در بررسی مقایسه ای شهرهای تمدن های گوناگون به نظر می رسد که مفهوم شهروند و شهروندی می تواند یکی از وجوه تمایز بین شهرهای یاد شده به حساب آید. در تمدن یونانی - رمی یا در شهر آتنی - رمی، شهروندی واقعیتی غیر قابل انکار بود. امری که حتی تا امروز به شکل

تقریباً کامل در شهر شرقی و از جمله شهر ایرانی از آن نشانی نیست. مهم تر آنکه شهروندی ویژگی بارز و شاید مهم ترین خصیصه ی شهر در تمدن مورد اشاره تلقی می شده است. از این رو شهر برای یونانیان و رومیان بیش از هر چیز اجتماعی بوده از افراد صاحب حقوق. آدمیانی که به علت حقوق، وظایف و مسئولیت هایشان این امکان را یافته بودند تا به تجربه ی فرصت های مختلفی خارج از خصایص قومی و خانوادگی و نژادی و نظایر آن مبادرت کنند؛ فرایندی که به مفهوم اکتساب در مقابل انتصاب اهمیتی بنیادین می بخشد (پیران، ۱۳۷۶، ص ۴۱). اگر نگاهی دوباره به شهر در یونان باستان بیندازیم، با عناصر زیر مواجه می شویم: آکروپولیس، حصار شهر، آگورا^{۲۵}، محلات مسکونی، مکان های تفریحی و فرهنگی و یک منطقه ی مذهبی (موریس، ۱۳۸۵، ص ۴۱).

در این میان، آگورا فقط یک فضای عمومی در شهر نبوده بلکه مرکز شهر و قلب تپنده ی آن محسوب می شده است. علی رغم پراکندگی و اختصاصی شدن اجتناب ناپذیر فعالیت ها طی زمان، آگورا بخش اعظم فعالیت های گوناگون خود را حفظ نمود. این مکان که محل اجتماع همیشگی تمام شهروندان بوده به یکباره به وجود نیامده بلکه صحنه ی حیات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی روزانه ی جامعه بوده است. برای یونانیان که سخت درگیر مسائل فکری و ذهنی بودند، زندگی خصوصی پس از فعالیت های اجتماعی و در درجه ی دوم اهمیت قرار داشت. در شهرهای یونان، مسکن امری فرعی محسوب می شده است. آگورا، معابد، تئاتر، ورزشگاه و... در مکان های مقدس باستانی و یا محل های مناسب و قابل دسترسی قرار گرفته بودند و واحدهای مسکونی فضاهای خالی را پر می کردند. علاوه بر آگورا، در پولیس، محل هایی برای نشستن شهروندان و تبادل نظر و بحث و جدل تعبیه شده بود که به نشستنگاه های شهروندی معروف بودند. خانه یا مکان شورا که در یونانی «بولیتریون» خوانده می شد، فضای بزرگی برای گرد آمدن و بحث و مشورت و نهایتاً تصمیم گیری (نه فقط اعضا، بلکه کل شهروندان) محسوب می شد (پیران، ۱۳۸۱، ص ۷۱). فضایی چون آگورا،

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۸۱

نمایانگر عرصه ای است خاص شهروندان؛ و این دقیقاً همان چیزی است که به اعتقاد بسیاری از صاحب نظران، همواره خلأ آن در شهر ایرانی، به طور عام، دیده می شود. هر چند در برخی دوران، محله ها بستری مهیا می کردند که افراد بتوانند خارج از محیط خصوصی خانه حضور پیدا کرده و در مکان هایی چون مسجد محله و بازار آن به فعالیت هایی بپردازند اما نمی توان این محلات را فضاهایی پنداشت که هدف اصلی آن ایجاد عرصه ای عمومی است؛ به ویژه آنکه جامعه ی ایرانی در بسیاری از مواقع با پدیده ای به نام محله های در ستیز مواجه است که موجب می شود محله هایی ویژه ی یک قشر خاص قومی یا مذهبی پدید آید و شهر، همواره از داشتن عرصه ای عمومی برای همه ی شهروندانش محروم بماند. عرصه ای که همان طور که اشاره شد، از عناصر اصلی شهر یونانی بوده و پس از آن در شهر رومی نیز دیده می شود. در روم باستان نیز مشارکت، حق هر شهروند محسوب می شده است. «مشارکت مردمی» در قوانین روم به نام «سایوز»^{۲۶}، بالاترین پایگاه اجتماعی را داشت. قبل از ۲۱۲ میلادی، مشارکت مردمی، خاص گروه ویژه ای از افراد بود. پس از ۲۱۲ بعد از میلاد، برای نخستین بار حق مشارکت به همه ی ساکنان امپراطوری روم تعمیم داده شد (سیف الدینی، ۱۳۷۶، ص ۴۱). باید توجه داشت که در دادن حق مشارکت به همه ی ساکنین امپراطوری از سوی کاراکالا^{۲۷}، امپراطور، هدف فقط به وجود آمدن حس تعهد نسبت به مفهوم حق مشارکت نبود؛ بلکه کاهش شورش در استان ها، افزایش مالیات و قدرت بخشیدن به ارتش نیز مورد نظر بود. دادن حق مشارکت به مردم در عمل باعث ایجاد حس تعهد به امپراطوری شد. بنابراین، دو ارزش اساسی مشارکت یعنی «حق مشارکت» و «ایجاد حس تعلق» در تمدن غرب شکل گرفت. نکته ی جالب توجه در بررسی شهر رومی، وجود عنصری به نام فوروم، مشابه رومی آگورای یونانی است. معمولاً فوروم از یک صحن با ستون هایی در اطراف آن و یک سالن جلسه ی مستقر در یک سوی آن به وجود

می آمد. معبد اصلی، تئاتر و حمام عمومی نیز در نزدیکی فوروم و در مرکز شهر قرار داشتند (موریس، ۱۳۸۵، ص ۶۱). وجود همین فضاها در تمدن غرب بود که موجب شد شهروندان، علاوه بر در اختیار داشتن فضایی در مقیاس شهر برای رفع احتیاجات و گذران اوقات فراغت، محملی یابند که در آن به تبادل اطلاعات پرداخته و ضمن باخبر شدن از وقایع، امکان مشارکت در امور شهر را پیدا کنند. در مقابل چنین نمونه ی نظری از شهر، شهر شرقی و از جمله شهر ایرانی در اکثر ادوار تاریخی خود قرار دارد. در این قبیل شهرها، بیش از آنکه شهر به عنوان زیستگاه افراد صاحب حقوق یا به بیان دقیق تر اجتماع شهروندان به حساب آید، مقرر حکومت و جزئی از قلمرو سیاسی محسوب می شود (پیران، ۱۳۷۶، ص ۴۸)؛ حال آنکه در فضاهای عمومی شهرهاست که مفهوم شهروندی شکل گرفته و معنا پیدا می کند؛ ذهن و فکر شهروند در تأثیر پذیری آزاد است و می تواند متناسب با مصالح و منافع خود فکر کرده و عمل نماید. برعکس این حالت، یعنی بی روح کردن فضاهای عمومی شهر، شهروندان کسل را به گذران اوقات فراغت در درون خانه ها می کشاند. در این فرایند است که گویا هر یک از ایرانیان به «جامعه ای مستقل» تبدیل گشته و یا محفلی کوچک ساخته اند و به دور این «جامعه ی مستقل» و یا این محفل کوچک، حصار حصار از رفتار و اعتقاد کشیده و زندگی در اجتماع را برای خود نه یک اصل که یک ضرورت نامطلوب تشخیص داده اند. (رهنمایی و اشرفی، ۱۳۸۶، ص ۲۵).

به عقیده ی دکتر پیران، زندگی شهری در شهرهای زورمندمدار^{۲۸} برعکس شهرهایی که جایگاه شهروندان است، در دو عرصه خلاصه می شود: عرصه ی خصوصی و عرصه ی حکومتی. عرصه ی خصوصی که مکان یا فضای خانوادگی را در برمی گیرد، عرصه ی امن تلقی می شود و خارج از خانه عرصه ی خصم به حساب می آید. در مقابل، شهروندان شهرهای اروپای غربی از زمان تمدن آتنی- رومی با سه عرصه روبرو بوده اند: عرصه ی خصوصی، عرصه ی حکومتی و عرصه ی عمومی. وجود عرصه ی

26. Cives
27. Caracalla

۲۸. اصطلاحی که ایشان برای شهر ایرانی در اکثر دوره های آن به کار می برند.

حمام‌های شهری

امروز هم حمام عمومی در غالب نقاط ایران وجود دارد، منتها فرقی با حمام‌های قدیم این است که در حمام‌های قدیم از خزینه استفاده می‌شد؛ ولی در حمام‌های عمومی جدید دوش‌های متعدد جای خزینه را که به هیچ وجه منطبق با اصول بهداشتی نبود گرفته است. در حمام‌های عمومی خزینه‌دار که امروزه در ایران کمتر وجود دارد سنن و آدابی را از قدیم رعایت می‌کردند که بعضاً جنبه ضرب‌المثل پیدا کرده است.^{۲۹} یکی از آن آداب این بود که هر کس وارد حمام می‌شد، برای اظهار ادب و تواضع نسبت به افراد بزرگ‌تر که در صحن حمام نشسته، مشغول کیسه‌کشی و صابون زدن بودند، یک سطل یا طاس بزرگ آب گرم از خزینه حمام بر میداشت و بر سر آن بزرگتر می‌ریخت. البته این عمل به تعداد افراد بزرگ و قابل احترام که در صحن حمام نشسته بودند تکرار می‌شد. و تازه وارد و وظیفه خود می‌دانست که بر سر یکایک آنان با رعایت تقدم و تأخر آب گرم بریزد. بسا اتفاق می‌افتاد که یک یا چند نفر از آن اشخاص مورد احترام در حال کیسه‌کشیدن و با صابون زدن بودند و احتیاجی نبود

عمومی که به شهروندان تعلق داشته است و محل بروز و شکل‌گیری علائق جمعی است آنان را به شهر علاقه مند می‌سازد و بخش عمده‌ی گذران اوقات فراغت در این عرصه اتفاق می‌افتد. عرصه‌ی عمومی همچنین محل تصمیم‌گیری جمعی در باب شهر است و نظر شهروندان در تحولات فیزیکی شهر جایگاهی ویژه دارد و حتی برای کوچکترین و به ظاهر بی ارزشترین امور باید به نظرسنجی از اهالی هر محل پرداخت و رضایت آنان را جلب کرد (همان، ص ۵۰). نکته‌ای که باید در اینجا به آن اشاره کرد این است که مراد از ضعف مشارکت در جامعه‌ی ایران، مشارکت مدنی به عنوان شهروند صاحب حقوق است و نباید از این غافل شد که ایرانیان، از دیرباز، در زمینه‌های فرهنگی و به ویژه مذهبی همکاری و مشارکت چشم‌گیری داشته‌اند.^{۳۰} آنچه مورد تأکید این بحث است ایجاد عرصه‌ای است که شهروندان بتوانند در آن جمع شده و به جزگذران اوقات فراغت و فعالیت‌هایی از این دست، از وقایع مختلف باخبر شده، در تصمیم‌گیری‌ها تأثیرگذار باشند و حق اعتراض و اظهار نظر به آن‌ها داده شود.

۲۸. نمونه‌ی بی‌بدیل آن هشت سال جنگ تحمیلی است.

۲۹. بی‌فایده نیست که اطلاعات زیر درباره حمام‌های قدیم و آداب حمام رفتن، از نوشته شادروان علی جواهرکلام نقل شود: «در عهد قاجاریه حمام رفتن در فصل زمستان کار دشواری بود و غالب مردم اواخر پاییز حمام می‌رفتند و تا شب عید رنگ حمام را نمی‌دیدند. این وضع منحصر به ایران نبود، فرنگیها هم تا پیش از جنگ‌های صلیبی اصلاً اطلاعی از حمام نداشتند و همین که ایام جنگ‌های صلیبی به شرق آمدند با حمام آشنا شدند. مع ذلک باز هم تا مدتی بعد از آن حمام نرفتند در فرنگستان مد بود و مشهور است که یکی از ملکه‌های فرانسه همیشه افتخار می‌کرد که پنجسال است به حمام نرفته است. حمام‌های قدیم معمولاً چند متر از سطح کوچه و بازار پایینتر بود؛ چون اگر غیر از این می‌بود آب به خزانه سوار نمیشد. سر در حمام شکل دیوورستم و یا شیطان و مالک دوزخ را نقاشی می‌کردند و هنوز هم بنده فلسفه آن را نفهمیده‌ام که نقش شیطان و دیوورستم، با سردر حمام، چه مناسبت دارد. در هر صورت چندین پله پایین می‌رفتیم تا به سر بنه یا رختکن می‌رسیدیم. بینه یک حیاط سرپوشیده‌ای بود که وسط آن حوض بزرگی قرار داشت. اطراف بینه سکوه‌های بلندی دیده می‌شد که در آنجا رخت می‌کنند. استاد حمامی در کنار یکی از آن سکوها یا بالای یکی از سکوها می‌نشست و جعبه دخل را هم بغل دستش می‌گذاشت. از سقف بینه چراغ بزرگ گرد سوز و گاهی هم چهلچراغ تا بالای حوض آویخته بود. دور تا دور سکوه‌های رختکن تیر می‌گذاشتند و به آن تیرها گویهای شیشه‌ای رنگارنگ می‌آویختند. یک تغار (کاسه بزرگ سفالین) محتوی آلو و آب آلوروی چهار پایه نزدیک حوض بود و چندین کاسه کوچک با قاشق‌های چوبی پهلوئی تغار می‌گذاشتند. در ایام زمستان به جای آب آلو، لبو و آب لبورا با کمی سرکه توی تغار می‌ریختند. علاوه بر استاد حمامی یک نفر به نام جامه دار یک نفر به اسم مشت و مالچی و یک نفر هم به عنوان پاد و در سر بینه حضور داشتند و تا مشتری وارد می‌شد، پاد و کفش مشتری را زیر سکوی گذاشت و یک لنگ خشک روی سکوی پهن می‌کرد. مشتری که لخت می‌شد، پاد و یک لنگ دیگر به او می‌داد. مشتری آن لنگ دوم را به کمر می‌بست. لباسهایش را توی آن لنگ اول می‌پیچید و از سکوی پایین می‌آمد. از دالان تاریکی می‌گذشت، و در صحن حمام را می‌گشود و توی حمام می‌رفت. در اینجا چند شاه‌نشین و چند ایوان و چند طاق نما و یک حوض کوچک آب سرد بود و کارگران داخل حمام عبارت بودند از چند دلاک و یک پادو، آبگیر و دو سه پادو...»

آن آب حمام تعارف می‌کرد. برای تازه وارد مهم و مطرح نبود که افراد داخل خزینه از آشنایان هستند یا بیگانه، به همه از آب مفت و مجانی تعارف می‌کرد و مخصوصاً نسبت به افراد بیگانه بیشتر اظهار علاقه و محبت می‌کرد زیرا آشنا در هر حال آشناست، دوست و آشنا احتیاج به تعارف ندارند. در هر صورت این رسم از قدیمترین ایام یعنی از زمانی که حمام خزینه به جای آب چشمه و رودخانه در امر نظافت و پاکیزگی مورد استفاده قرار گرفت، معمول گردید.

این نکته جالب هم ناگفته نماند که ایرانیان تا عصر قاجاریه توی خزانه حمام نمی‌رفتند، زیرا به گفته مورخ معاصر شادوران رحیم زاده صفوی همه حمامهای ایران، درهائش بسته بود و یک روزنه به نام آخور می‌ساختند که به خزانه متصل بود و از آنجا آب برداشته خود را

که آب گرم به سر و بدن آنها ریخته شود، مع ذالک این عوامل مانع از ادای احترام نمی‌شد و کوچکترها به محض ورود به صحن حمام خود را موظف می‌دانستند که یک طاس آب گرم بر سر و بدن آنها بریزند و بدن وسیله عرض خلوص و ادب کنند. از آداب دیگر در حمام عمومی خزینه‌دار قدیم این بود که اگر تازه‌وارد کسی از آشنایان و بستگان نزدیک و بزرگتر از خود را در صحن حمام می‌دید، فوراً به خدمتش می‌رفت و به منظور اظهار ادب و احترام او را مشمت و مال می‌داد یا اینکه لیف صابون را به زور و اصرار از دستش می‌گرفت و پشتش را صابون می‌زد. سنت دیگر این بود که هر کس وارد خزینه حمام می‌شد به افرادی که شست و شومی کردند سلام می‌کرد و ضمناً در همان پله اول خزینه دو دست را زیر آب کرده، کمی از آب خزینه بر می‌داشت و به یک‌یک افراد حاضر از

تصویر ۴. گرمابه‌های قدیمی محلی برای مراودات شهروندان و ایجاد کننده فضایی برای گفتگو میان آنها بوده است که بسرساز بروز فعالیتها و حرکت‌های مردمی در طول تاریخ بوده است؛ عکس: گرمابه عمومی قجر، ماخذ: سایت شهرداری قزوین، ۱۳۹۳.

تصویر ۵. گرمابه‌ای عمومی در شهر تبریز؛ ماخذ: سایت تابناک، ۱۳۹۳.

می‌شستند. در آن زمان مردم توی خزانة نمی‌رفتند و درهای خزانة‌ها فقط قرن گذشته باز شد و موجب کثافت گرمابه‌ها گشت. پیش شرط کارایی جمعی فضاهای عمومی شهر، نمود یافتن یک ذهنیت دموکراتیک و عاری از حس تجسس است. در شهرهای توسعه نیافته، افراد در فضای عمومی شهر احساس «آزادی» نمی‌کنند. فضای عمومی در این گونه شهرها مملو است از افراد بیکار، کنجکاو، انواع و اقسام دوره‌گردها و...؛ بنابراین حضور در فضای عمومی نه تنها آرامش بخش نیست بلکه پریشانی ذهنی و عدم آسودگی را به همراه می‌آورد. پس به مرور از کسانی که برای کسب «آرامش ذهنی» از آن استفاده می‌کنند، تهی می‌شود و دریست به بیکاران، معتادان و دوره‌گردها اختصاص می‌یابد. در شهرهای امروزی که بیشتر محله‌ها از بین رفته‌اند فضای عمومی مشوق با هم بودن، ایجاد پیوندهای اجتماعی جدید و ممانعت از انفجار و گسیختگی بافت اجتماعی، محلی برای حضور، دیده و شنیده شدن همه صداها، رشد افکار عمومی، شکل‌گیری هویت و خرد جمعی و تجلی دموکراسی در جوامع متکثر است.

چنین فضاهایی به اعتبار اینکه مکان سرمایه‌گذاری‌های مشترک فرهنگی- اجتماعی و روانی- عاطفی (کلیه اقشار اجتماعی) خواهند بود، ذهنیت جامعه مدنی را عینیت خواهند بخشید؛ چنین فضاهایی امکان کالبد یافتن اندیشه‌ها، بروز رفتارهای اجتماعی و شکل‌گیری مردمی را فراهم آورده و روابط شهروندی را تسهیل می‌نمایند و به مکانهای کار، تفریح، تبادل اطلاعات،

تصویر ۶. پارک آب و آتش تهران، عرصه خصوصی کوچک توسط چند دوست می‌تواند در وسط فضای عمومی شکل گیرد؛ ماخذ: آرشیو نگارنده.

تظاهرات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی- اقتصادی جامعه تبدیل می‌شوند. مکان بروز مخالفتها و موافقتها و نمایشهای شهری، مکان برگزاری جشن‌ها و سوگواریهای ملی و مذهبی و دیگر حادثه‌ها و اتفاقات شهری (حبیبی، ۳۷۹خ:

تالارهای شهری

تالار شهر، ساختمانی است که در بسیاری از شهرهای جهان، نقش کلیدی را در برگزاری همایش‌ها، جشن‌ها، تئاترها، کنسرت‌های موسیقی، نمایشگاه‌ها و پیش از همه‌ی این‌ها در جای دادن فعالیت‌های رسمی و غیر رسمی مدیریت شهری ایفا می‌کند. ساختمانی که ممکن است قدیمی (همانند تالار شهرهای لیورپول، کلن، ولینگتون و منچستر) و یا جدید (سیاتل، لندن و توکیو) باشد. اما قطعاً یکی از ویژگی‌های مشترک اکثر تالار شهرهای مهم جهان، ایجاد بستری مناسب برای جلب حضور شهروندان است که در رایج‌ترین حالت، دارای فضایی باز با معماری زیبا و اصیل می‌باشد. در تعریف تالار شهر می‌توان گفت: «بنایی شاخص، با ویژگی‌های منحصر به فرد معماری، که علاوه بر جای دادن شهردار و کارمندان و همچنین شورای شهر در خود، در ایده‌آل‌ترین حالت، با مجموعه‌ی درون و پیرامونش به عنوان یک فضای مطلوب شهری، پذیرای شهروندان و همچنین میزبان رویدادهای شهری است.»

در ادامه و به منظور آشنایی بیشتر با تالار شهر و کارکردهای آن در سایر نقاط جهان، تالار دو شهر که اتفاقاً هر دو پایتخت کشورهای خود می‌باشند معرفی می‌شود. در ابتدا تالار شهر ولینگتون به عنوان یک تالار قدیمی (با بیش از یکصد سال سابقه) در شهری کوچک و نسبتاً کم جمعیت و پس از آن، تالار شهر لندن به عنوان یک تالار مدرن و جدید الاحداث در یک شهر بزرگ. ذکر این نکته لازم است که هدف از معرفی این دو تالار شهر، محدود نمودن کارکردهای این عنصر و فضای مهم شهری به کارکردهای ذکر شده در این دو نیست؛ بلکه بیشتر، آشنایی با مفهوم تالار شهر و استفاده‌ی مناسب از آن با توجه به مسائل و ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و تاریخی شهرهای ایران مدنظر است.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۸۵

ولینگتون و تالار شهر آن: شهر ولینگتون^{۳۰}، پایتخت کشور نیوزیلند و جنوبی ترین پایتخت جهان است. این شهر، میزبان بسیاری از موزه ها، تئاترها و فستیوال های هنری از جمله جشنواره ی دوسالانه ی هنرهاست. ولینگتون همچنین مرکز صنایع پیشرو، مانند فیلم سازی و فناوری های کامپیوتری و مرکز مبادله ی کالا (بندر) در نیوزیلند است. این شهر در محاصره ی زیبایی های طبیعی از جمله «زیلندیا»^{۳۱} و برنده ی جایزه ی «اکو-جاذبه»^{۳۲} به فاصله ی تنها چند دقیقه از مرکز تجاری شهر (CBD) می باشد (پایگاه رسمی شورای شهر ولینگتون). این شهر در سال ۲۰۱۰ به عنوان دوازدهمین شهر جهان از نظر کیفیت زندگی انتخاب شد. در سال ۱۹۷۵، شهردار ولینگتون (مایکل فاولر)^{۳۳} تصمیم به ساخت تالار شهر جدید گرفت. او قصد داشت تالار قدیمی را تخریب کرده و به پارک عمومی تبدیل کند! دو سال بعد، کار ساخت تالار جدید شهر آغاز شد ولی به دلیل نامناسب بودن زمین، احداث فنداسیون بیش از دو سال به طول انجامید. سرانجام شورای شهر تصمیم به حفظ و ترمیم تالار قدیمی گرفت. یکی از مهم ترین عواملی که اعضای شورا را مجبور به حفظ تالار قدیمی کرد، وجود سالن کنسرت بزرگ و معروف تالار شهر بود. در ۳۱ دسامبر سال ۱۹۹۰، درهای تالار شهر برای تعمیرات اساسی بسته شد. مقاوم سازی ساختمان در برابر زلزله از مهم ترین قسمت های پروژه بود. این تخریب و بازسازی، بسیاری از ویژگی های اصلی ساختمان را که زیرگج بری ها پنهان شده بود آشکار کرد. پس از دو سال، سرانجام در سال ۱۹۹۲ و در جشنواره ی بین المللی هنرها، تالار شهر بازگشایی شد. در صد سال گذشته، اتفاقات و فعالیت های بسیاری در تالار شهر انجام شده است: مهمانی های شهری، مراسم باله، نمایشگاه های مختلف (نمایشگاه گل و...)، بازارچه های گوناگون، مسابقه بوکس، اعطای درجات نظامی و دانشگاهی، رسیتال ارگان های مختلف، ارکستر

ملی، کنسرت گروه های معروف موسیقی (همچون گروه بیتلز) و غیره. در واقع تالار شهر، قلب تپنده ی شهر بوده و برای شهروندان یک گنج شهری به شمار می آید. برخی از قسمت های مهم تالار شهر ولینگتون عبارتند از:

- اتاق مدنی: واقع در طبقه ی دوم تالار شهر و محل تشکیل دادگاه ها؛
- اتاق سبز: واقع در طبقه ی همکف و محل تشکیل کنفرانس ها، مهمانی ها، سمینارها؛
- تالار کنسرت: با ظرفیت ۲۰۰۰ نفر و جزء ده تالار برتر دنیا؛
- حیاط غربی: واقع در پشت سالن کنفرانس با ظرفیت ۲۰۰ نفر برای زمان استراحت بین مراسم؛
- گالری غربی: واقع در طبقه ی اول (روی حیاط) و محیطی ایده آل برای میزبانی ۱۸۰ مهمان؛
- مرکز مایکل فاولر: بنایی با هندسه ی پیچیده واقع در چند متری تالار شهر که ابتدا قرار بود نقش تالار جدید شهر را ایفا کند ولی اکنون به عنوان نمایشگاه و محل برگزاری کنسرت ها از آن استفاده می شود؛ و
- میدان مدنی: محلی با کف سازی زیبا، مناسب برای افراد پیاده در حد فاصل تالار شهر و مرکز مایکل فاولر، یک فضای شهری ایده آل (پایگاه رسمی شورای شهر ولینگتون).^{۳۴}

تالار شهر لندن: در سال ۱۹۹۹، مقامات لندن بزرگ عنوان کردند که این شهر باید ساختمانی مخصوص به خود داشته باشد. در همین راستا رقابتی برگزار شد که طی آن ۵۵ شرکت مهندسی، طرح های خود را در مورد مکان تالار شهر و طراحی آن ارائه دادند. از این تعداد، هفت طرح برگزیده و در «برج اکسو»^{۳۵} در معرض عموم قرار گرفت و از بازدیدکنندگان خواسته شد طرح مورد علاقه ی خود را انتخاب و همچنین دلیل انتخاب خود را عنوان کنند. سرانجام در ۲۶ فوریه ی ۱۹۹۹، طرح نهایی انتخاب شد. برنده، یکی از پیشروترین مهندسیین مشاور معماری در لندن بود (فاستر و همکاران).^{۳۶} کار ساخت

30. Wellington

31. Zealandia

32. Eco-Attraction

33. Michael Fowler

۳۴. برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به: گوهری پور، حامد، نظام مدیریت شهری و تالار شهر ولینگتون، ساتراپ (نشریه ی تخصصی انجمن علمی شهرسازی دانشگاه هنر تهران)، شماره ی ۱

35. Oxo Tower

36. Foster & Partners

تالار شهر در سال ۲۰۰۰ آغاز و پس از ۳۰ ماه، در جولای ۲۰۰۲ افتتاح گردید. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های طرح انتخابی، کارایی آن از نظر مصرف انرژی بود و امروز، این ساختمان به عنوان الگویی برای سایر ساختمان‌های دوستدار محیط زیست در لندن شناخته می‌شود. این ساختمان شیشه‌ای، از هیچ وسیله گرمایشی و سرمایشی استفاده نمی‌کند.

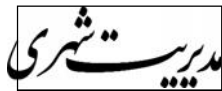
بیان یافته‌های تحقیق

اصل اساسی حوزه عمومی آن است که افراد بدون اینکه تابع اجبار باشند، آزادانه به طرح دیدگاههای خود می‌پردازند و افکار و عقاید خصوصی و درونی خود را علنی می‌کنند. وقتی موضوع این بحثها، سیاستها و عملکردهای دولت با قوانین و قواعد کلی ناظر بر جامعه باشد، حوزه عمومی سیاسی شکل می‌گیرد. به اعتقاد هابرماس اگر چه حوزه عمومی در عصر حاضر تضعیف گشته و کارکردهای نقادانه آن دچار استحاله شده است اما ایده اساسی آن، یعنی تجمع آزادانه و فارغ از اجبار افراد خصوصی برای بحث درباره سیاستها و امور مورد علاقه عموم و کمک به شکل‌گیری افکار عمومی و به عبارتی «عقلانی‌کردن اقتدار» از طریق مشارکت در بحث علنی و عمومی، هنوز زنده است و می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.^{۳۷} این امر به معنی تلاش در جهت تغییر در ساختار درونی سازمانها و گروهها (اعم از گروههای نفوذ، و احزاب) به نحوی است که سیاستهای آنها بر اساس

بحث محلی و توافق جمعی و آزادانه (بر اساس ملاکهای عام مورد توافق جمع) تدوین شود. همچنین فرآیندهای تصمیم‌گیری در دستگاههای اداری (بوروکراسی دولتی) باید تحت نظارت عمومی قرارگیرد و محدود شود. حوزه عمومی ماهیتی ایستا و مرزهایی مشخص ندارد و در هر مکالمه‌ای که اشخاص خصوصی‌گرددیم آیند تا جمعی تشکیل شود که به مسئله‌ای علاقه مند است بخشی از حوزه عمومی شکل می‌گیرد. آرنست در مقدمه وارد شدن به بحث حوزه عمومی از عمل انسانی صحبت به میان می‌آورد و نظریه وی در باب حوزه عمومی بیشتر به سیاست پیوند می‌خورد.

عضو دیگر مکتب فرانکفورت، که حضور عقایدش به وضوح در اثر هابرماس پیرامون حوزه‌ی عمومی، نمایان می‌باشد، والتر بنیامین است. مارکس به واسطه‌ی تأثیر فناوری جدید (کارگر مرده) در قبال فرآیندهای کارگری (کارگر زنده) مورد توجه قرار گرفت. اما بنیامین (۱۹۷۳) ذهن خود را به تأثیر بازتولیدهای مکانیکی [نسخه‌های ماشین‌نیا] در مقابل شاهکارها هنری و پذیرش‌شان، معطوف ساخت. از آنجاکه مطبوعات گوتنبرگی تولیدات فرهنگی را دگرگون ساخته بود و این دگرگونی نه تنها نسخه‌های چاپی جمعی را در برمی‌گرفت، بلکه شامل عکس‌ها و فیلم‌ها نیز می‌شد، چنین گفته می‌شد که شاهکارهای اصیل، بن‌مایه‌ی روح خود را از دست داده‌اند. به دلیل پیشرفت در تکنیک‌های تولید، جابجایی بعد فرهنگی در فرآیندهای پذیرشی افزایش

۳۷. آدورنو به مقاله‌ی بنیامین با دفاع از پیشگامان و همچنین نقد صنعت فرهنگ، پاسخ داد. (جمسون، ۴۱: ۱۹۷۷-۱۰۰) تنها، شاهکارهای صورت‌گرایی که برای توده، دست‌نیافتنی بودند، قادر شدند تا در مقابل منطق تغییر شکل داده‌ی سرمایه‌داری تازه، ایستادگی کنند. تخریب و نابودی بعد فرهنگی، که بنیامین بر تأثیر بالقوه آزادی‌بخش آن تأکید می‌ورزد، از دیدگاه آدورنو فقط سبب تولید مصرف‌کنندگانی با هارمونی نامتناسب می‌ن‌شود. (آدورنو، ۲۸۰: ۱۹۹۱) علیرغم مخالفت‌های آدورنو، بنیامین به نزول گفتمانی روح آثار، با دیدی مثبت می‌نگرد. ابزارهای تکنیکی بازتولید، به ویژه از طریق رسانه‌های جدید، دیدگاهی دموکراتیک‌تر و آشکالی جمعی - مشارکتی از تولید و پذیرش فرهنگی را عرضه کرد. بنیامین چنین بحث را ادامه می‌دهد، که اگر رشد قدرت‌های فرهنگی تولید با دگرگونی در روابط اجتماعی همراه شود، این موضوع دورنمای ایستایی هنر را در حمایت و حفاظت از آثار برگزیده ارتقا می‌بخشد. اما وی عمیقاً به صورتی ضد و نقیض زدودن ابهامات از آثار هنری را مورد توجه قرار می‌دهد. این امر بدان دلیل بود، که هنرهای زیبا، پایان شیوه‌ی پیچیده‌ی تجربه‌گرایی را نشان می‌داد. بنیامین، با دیگر اعضای مکتب فرانکفورت اولیه، دائماً در این اندیشه بودند، که هنرهای زیبا، اگر به صورتی شایسته دربرگیرنده‌ی تعهدی آینده‌نگرانه از فراهم ساختن شادی باشند، امکان پیشرفت تعالی را فراهم می‌کنند. اما علاوه بر این بنیامین بحث را، در راستای سخنان برشت و در مخالفت با آدورنو و هورکهایمر، چنین ادامه می‌دهد، که کمونیست‌ها می‌کوشند تا هنر را سیاسی‌کنند. این موضوع به واسطه‌ی خطرات بسیار زیادی که می‌توانست زیبایی‌شناسی آشکار سیاست فاشیسم برای انسان‌ها را در پی داشته باشد، بروز یافت.

یافت. با توجه به نظر بنیامین، نزول سبک‌های اسطوره‌ای هنر و دسترس پذیری عمومی تر آن، دورنمای معمولی شدن هنر و، به طور ضمنی، مشارکتی تر شدن آن را افزایش داد. در رسانه‌های جدید، به طور قابل ملاحظه‌ای - به واسطه‌ی کاربرد تکنیک‌های پیشرفته‌ی تولید - از اقتدار آثار اصیل، کاسته شد. برای مثال، در زمینه‌ی عکاسی، [این موضوع] مبحثی مختصر راجع به نسخه‌های اصیل (اصلی) را، در صورتی که تمام نسخه‌ها دارای کیفیت مشابه باشند، به وجود آورد. این شکل سرراست تراز تجربه، به افراد عادی این امکان را می‌دهد، تا به کارشناسانی در فرم‌های فرهنگی عامه‌پسند تبدیل گردند.

یکی از دیرپاترین خدمات آرنت به اندیشه سیاسی را می‌توان در تأملاتش درباره داورى ۳۸ یافت که واپسین سال‌های حیاتش را دربر می‌گرفت. نظریه ناتمام آرنت درباره داورى، به همراه نظریه عمل، میراث محوری او برای اندیشه سیاسی قرن بیستم را نشان می‌دهد. می‌بایست برخی جنبه‌های کلیدی نظریه داورى وی را واکاوی کنیم، سپس جایگاه آن را در ساختمان کلی نظریه سیاست آرنت بررسی خواهیم کرد. ۳۹ این در نگاه اول، ممکن است انتخابی گیج‌کننده به نظر برسد، زیرا خود کانت فلسفه اخلاقی و سیاسی خود را بر خرد عملی ۴۰ بنیان نهاد نه بر استعداد‌های زیبایی شناختی ما [انسان ها]. با این وجود، آرنت باور داشت که نقد قوه حکم ۴۱ در بردارنده فلسفه سیاسی نانوشته کانت بود، و بخش اول آن، نقد داورى زیبایی شناختی، ثمربخش‌ترین بنیان برای بنا نهادن نظریه‌ی درباره داورى سیاسی بود، زیرا از نقطه نظر مشاهده گر داورى کننده ۴۲ [داورى زیبایی شناختی] با جهان نموده‌ها سروکار داشت و استعداد ذوق

را، در مقام استعداد سوژه‌های عینی و تجسم یافته، نقطه آغاز خود قرار می‌داد. استعداد دیگری که مشاهده‌گران باید به آن چنگ زنند، درک مشترک یا عقل سلیم ۴۳ است، چراکه بدون آن نمی‌توانند داورى هایشان را به اشتراک گذارند یا بر صفات یگانه فردی چیره شوند. کانت بر این باور بود برای اینکه داورى‌های ما معتبر باشند، باید از شرایط خصوصی یا تک - ذهنی خود به نفع شرایط عمومی و بین‌الذهانی فرا رویم، و ما با توسل به درک جماعتی ۴۴ خود، عقل سلیم خود، قادر به این کار هستیم. به دلیل وجود فضاهای عمومی شهری است که امکان ازاد اندیشی و گفتمان‌های مدنی در شهر شکل می‌گیرد؛ چنانچه مثلاً آگورا فضایی در یونان است که اولین رگه‌های دموکراسی به عنوان یک حکومت در یونان شکل می‌گیرد و در همین آگورا مردم آزادانه عقاید خود را ابراز می‌کنند. نگاهی به تحول فرمی آگورای آتن از عهد باستان، دوران کلاسیک یونان تا دوران هلنیستی و رومی نشان می‌دهد که این فضا قبل از آنکه فرمی کالبدی یابد وجودی عملکردی داشته است و کالبد به تبع عملکرد شکل گرفته است (رضازاده، ۱۳۸۳). در روم باستان فوروم جانشین آگورا می‌شود. فوروم مرکز اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و تفریحی روم است. در این دوران شاهد بروز اتفاق دیگری در عرصه فضاهای عمومی هستیم. فضاهای تفریحی در مقیاس بزرگ ساخته می‌شود و مردم قسمت عمده‌ای از وقت خود را در این فضاها می‌گذرانده‌اند. یک دیدگاه ساخت این فضاها از طرف حاکمان رومی را به دلیل ایجاد رضایت در میان مردم و در نتیجه کاهش احتمال انقلاب‌ها علیه دستگاه حکومتی می‌داند. کلو سئوم ۴۵ و حمام کاراکالا ۴۶ از نمونه این فضاها هستند. در قرون وسطی تجمع و

38. judgment

۳۹. مطلب حاضر بخشی از مدخل Hannah Arendt در دانشنامه فلسفی استنفورد است. نویسنده مدخل، مائوریتزیو پاسرین دانترو (Maurizio Passerin d'entreves) یک آرنت شناس برجسته است که کتابی نیز با عنوان فلسفه سیاسی هانا آرنت (Hannah Political Philosophy) دارد. متن کامل مقاله دانترو در دانشنامه فلسفی استنفورد را در واقع می‌توان خلاصه‌ای از کتاب او درباره آرنت دانست. نکته با اهمیت درباره نگاه دانترو به هانا آرنت این است که دانترو، برخلاف میل خود آرنت، وی را یک فیلسوف سیاسی می‌داند.

40. practical reason

41. the Critique of Judgement

42. the judging spectator

43. sensus communis

44. community sense

45. Colosseum

46. Caracalla

گردد هم آبی مردم در صحن جلوی کلیسا اتفاق می افتد. در پاره‌ای موارد یک یا چند ساختمان حکومتی نظیر ساختمان شهرداری، و کتابخانه عمومی نیز در اطراف این فضا قرار می‌گیرد. میدان سن مارکو و نیز، میدان کامپو شهر سبه‌نا، میدان مرکزی شهر بولونیا فعالترین مراکز شهر بوده که عمده جمعیت شهر در طول روز را به خود جذب می‌کرده و بالطبع میزان تصادم آراء و ادراکها بیشتر بوده است. در دوران رنسانس و باروک نیز این روند ادامه داشته و تغییرات فرمی در فضاهای عمومی صورت می‌گیرد ولی جوهره فضا یعنی فعالیت‌ها هنوز ثابت است. عرصه‌های عمومی و خصوصی فضاهای شهری شهرهای قدیم ایران پیش از آنکه از پیامدهای ورود به دوره مدرن متأثر شوند، در متن شهرهایی آیینی تحقق می‌یافتند. در این گونه شهرها، آیین‌ها، عادات، سنن و خاطرات جمعی مردم مهمترین عناصری هستند که بنیان شکل‌گیری عرصه‌های عمومی و خصوصی را تشکیل می‌دهند. بخش قابل توجهی از جریان زندگی درون خانه‌ها سپری می‌شد. از این رو، برخلاف فضای شهری امروزی که تمامیت اغلب عرصه‌های عمومی را شامل می‌شود، فضای شهری در یک بافت سنتی، تنها وجهی از روابط حاکم بر عرصه‌های عمومی را در بر می‌گرفت. مفهوم فضای شهری در شهرهای قدیم ایران عمدتاً در قالب معابر باریک و میادین یا گشایش‌های کوچک و بزرگی که در مسیر این معابر و غالباً در محل تقاطع آنها به وجود می‌آمد، مجسم می‌شد. در این گشایش‌ها معمولاً بستر فضای شهری، اعم از معماری و نماسازی بدنه‌ها، غلظت و تراکم بیشتری می‌یافت. بدین ترتیب نوعی ترجیح و تنوع ارگانیک و در عین حال معنی‌دار در معماری فضای شهری پدید می‌آمد که عرصه را برای درنگ و ارتباط شهری فراهم می‌ساخت (صفامنش، ۱۳۸۴، ص ۷۵).

در واقع فضای عمومی (از هر نوع همچون میدان، کافه یا خیابان) نماینده تعلق جمعی، مبادله اجتماعی و برخورد غیررسمی است. در اینجا عمومیت یک مکان، مسأله‌ای [درباره] اینکه چه کسی مالک آن است، نیست. بلکه [مسأله بر سر] حس زندگی عمومی‌ای است که تولید می‌کند (تانکیس، ۱۳۸۸، ص ۱۰۴).

۱- فضای عمومی و شکل‌گیری محل خاطره از مهمترین ویژگیهای فضاهای عمومی بشمار می‌روند. فضای عمومی محل خاطره است: فضای شهری بستری است که حیات مدنی در آن جریان می‌یابد؛ واقعه‌ها و حادثه‌ها رخ می‌دهند، واقعه‌ها و حادثه‌هایی که حیات مدنی را به حیات واقعه‌ای تبدیل کرده و سبب می‌گردند تا خاطره شکل گیرد و ذهن محل انباشت خاطره گردد. خاطره هیچگاه بی واقعه در خیال نقش نمی‌بندد و آنچه در ذهن و آن زمان یا حادثه پایان می‌پذیرد و روزها و سالها از آن می‌گذرد، آن چه در ذهن باقی می‌ماند، فضایی است که واقعه یا حادثه در آن رخ داده است، فضایی خالی از ماده ولی مملو از صورت (حبیبی، ۱۳۷۸).

گرچه ایده‌ها و دیدگاه‌های متفاوتی (از تمرکز بر ملاحظات محیطی - رفتاری تا تأکید بر گسترش پیاده‌مداری) نسبت به فضای عمومی وجود دارد (کاشانی جو، ۱۳۸۹)؛ اما آنچه بیشتر در این بحث مورد اهمیت است دیدگاههایی با رویکرد تقویت تعاملات اجتماعی هستند. به اعتقاد ریچارد راجرز فضای عمومی عامل مشوق [حضور] اجتماعی و تحرک در شهرها است. یان گل، معمار و شهرساز دانمارکی که محور اصلی پژوهش خود را بر روی تعامل مسایل جامعه‌شناسی و روانشناسی با فضای همگانی شهری متمرکز نموده معتقد است جذابیت یک شهر را می‌توان با توجه به انبوه مردمی که در فضاهای همگانی آن گردهم می‌آیند و وقت خودشان را در آنجا می‌گذرانند، شناسایی کرد (پاکزاد، ۱۳۸۶)؛ دیگر نظریه پرداز برجسته که البته بدون اینکه معمار یا شهرساز باشد در حوزه مسایل اجتماعی و روان‌شناسی در فضاهای شهری تأثیرگذار بوده ویلیام رایت می‌باشد. در نظر او رفتار مردم در فضاهای شهری به صورتی عجیب غیرقابل پیش‌بینی است و آنچه از هر عامل دیگری مردم را به خود جذب می‌نماید حضور سایر افراد در فضا است (کاشانی جو، ۱۳۸۹). بنابراین فضای عمومی فضایی گشوده به روی عموم است. فضایی که می‌تواند مابین ساختمانها (همچون خیابان و پیاده‌رو) باشد یا محوطه محدوده‌ای طراحی شده برای جذب مردم و یا احترام به شأن اجتماعی آنها. گاهی فضای عمومی می‌تواند در ترکیب با یک بنای عمومی تبدیل به پاتوقی شهری شود

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۸۹

همچون فضای عمومی پیوسته با طاق دافانس یا ژرژمپیدوی پاریس، یا تالار شهر تورنتو. در این فضا، قلمرو مشترک شهروندان، عرصه‌ای برای تعاملات و کنشهای اجتماعی معطوف به خیر عمومی و زمینه‌های لازم برای تأمین حقوق اجتماعی شهروندان و حل مشکلات جمعی فراهم می‌شود. فضایی که در نتیجه حضور آزادانه مردم در آن نوعی گفتگو شکل می‌گیرد.

۲- فضای عمومی می‌تواند به مثابه فضای گفتگو فرض شود. اگرچه فضای عمومی، فضای تعامل و گفتگو است اما باید درباره چپستی گفتگو، احساس نیاز به آن و فضای گفتگو تأمل کرد. گفتگو، با سخن گفتن، سخنرانی، مباحثه یا مناظره متفاوت است. گفتگو فراتر از تبادل اطلاعات و برخورد چهره به چهره یارد و بدل اخبار روزمره است. محصول یک گفتگوی پر ثمر که به منزله ملاقات دو روح، برخورد دو اندیشه و دیدار دو جان است تنها مبادله اطلاعات نیست بلکه نتیجه آن تغییر در واقعیات موجود و خلق واقعیتهای نو، ارتقای مخاطبین به ترازهای معرفتی جدید و پدید آمدن منظرهای تازه برای سیر در عرصه‌های نظر و عمل است... توجه گسترده به گفتگو به مثابه یک روش یا ابزار که می‌تواند در اندیشه و عمل مخاطبان تأثیر بگذارد، امری نو پدید است (پوریا، ۱۳۷۱) در فضای گفتگو آگاهی به ظهور می‌رسد و فضای عمومی باید فضای گفتگو و آگاهی باشد.

افراد به برقراری رابطه اجتماعی نیاز ذاتی دارند و به

همین دلیل موقعیت‌هایی فراهم می‌آورند تا بتوانند آن را تجربه کنند. رابطه اجتماعی با اهداف خاص صورت می‌گیرد، یا عاطفی است که شامل دوستی، خویشاوندی و روابط همسایگی است یا عقلانی است که در جست و جوی به حداکثر رساندن شانس افراد در رسیدن به هدف است. نظام فرهنگی و روابط اجتماعی به هم پیوسته‌اند. بدین معنی که برقراری و تداوم روابط اجتماعی سبب تقویت ارزشها و هنجارها یا فرهنگ می‌شود؛ و از سوی دیگر، فرهنگ شرایط و نحوه شکل‌گیری روابط اجتماعی را تعیین می‌کند. رابطه اجتماعی و فرهنگی در فضا اتفاق می‌افتد. بنابراین فضا مجموعه‌ای از روابط اجتماعی و فرهنگی میان گروه خاص و مکان خاص را در بر می‌گیرد. این روابط مدت زمان خاصی دارد، بنابراین زندگی اجتماعی در فضا و زمان واقع شده و توسط آن محدود می‌شود. نوع روابطی که در فضا برقرار می‌شود و شدت آن، به فضا معنی می‌دهد (طالبی، ۱۳۸۳، ص ۱۶۲). قوام و دوام جامعه به روابط اجتماعی و کمیت و کیفیت آن بستگی دارد. روابط اجتماعی اشکال متنوعی به خود می‌گیرد که در قالب دو الگوی کلان روابط مبتنی بر تفاهم و روابط مبتنی بر تضاد قابل دسته بندی است. عوامل متعددی بر هر یک از الگوها، روابط اجتماعی و کیفیت آن موثر است. روابط اجتماعی به عنوان یک فرایند در شهرهای بزرگ با وجود کثرت جمعیت و افزایش مداوم آن و همچنین با گسترش گروه‌های اجتماعی و سازمان‌های

تصویر ۷. فضاهای عمومی شهری به مثابه فضاهای گفتگو محل تعامل شهروندی و ایجاد ارتباط شفاهی و بستر شکل‌گیری خاطرات و محمل برگذاری آداب و آیین‌های جمعی بشمار می‌روند؛ ماخذ: آرشیو نگارندگان.

گونگون پیچیده تر می شود. گاه گسترش این رویدادها به پیامدهایی منجر می شود که بالقوه برای تمامی جامعه شهری مخرب است. در این شهرها تعاملات انسان ها بسیار زیاد است و به همان نسبت که جمعیت افزایش می یابد، ناهمگنی نیز زیادتر می شود. برخی از صاحب نظران به ابعاد مثبت این خصیصه اشاره می کنند که بر طبق آن شهر زمینه ای مساعد برای گونه های جدید زیستی و فرهنگی ایجاد کرده و مردم نه به دلیل هم فکر و همگن بودن، بلکه به دلیل تفاوتشان از یکدیگر به حال هم مفید واقع می شوند. سودمندی و کارایی در روابط بین افراد شهر به پیشرفته ترین شکل خود در قالب حرفه ها و مشاغل تخصصی متعدد قابل مشاهده است. تخصصی شدن بر پایه وجود بازاری گسترده، صورت می گیرد که به نوبه خود بر تقسیم کار متکی است. در میان اندیشمندان علوم رفتاری که به موضوعات شهری توجه کرده اند، امس راپاپورت فردی است که با طرح موضوع کنش متقابل انسان و محیط را مطرح کرده است. به نظر او هر محیط شهری مجموعه ای از ارتباط متقابل میان عناصر محیطی و مردم است، ارتباطاتی که از الگوهای معینی پیروی می کنند و به این اعتبار معمولا قابل پیش بینی و سازماندهی اند. راپاپورت دو ویژگی بر اینگونه محیط ها قائل می شود:

- ۱- «اول- تعدد محیط ها»: هر محیط شهری مجموعه ای از محیط های فیزیکی، اجتماعی، فرهنگی و غیره است.
- ۲- «دوم- پیوند میان تغییرات محیط فیزیکی با دیگر محیط ها»: با کسب چنین شناختی، در گام بعدی،

راپاپورت لزوم آگاهی از چگونگی کنش متقابل انسان و محیط را به هنگام سازماندهی هرگونه محیط شهری متذکر می شود.

برای سهولت چنین مطالعه ای بافت محیط شهری را به اجزای ساختاری اش تجزیه کرده و آنها را در قالب چهار سازمان طبقه بندی و معرفی می کند:

۱- «سازمان محیط فضایی محیط»: به اعتقاد او روابط متقابل در محیط های فیزیکی، در وهله اول فضایی اند. زیرا اصولا مردم و اشیا از طریق جدایی توسط فضا با یکدیگر ارتباط دارند.

۲- «سازمان مفهومی محیط»: که با مفاهیمی که از طریق فرم ها، جنس ها و اجزای کالبدی محیط درک می شوند ارتباط دارد. در اینجا تاثیرات نشانه ها، رنگ ها، دورنماها، مصالح و غیره مورد توجه قرار می گیرند.

۳- «سازمان زمانی محیط»: به معنی شدت و ریتم فعالیت های انسانی و سازگاری یا عدم سازگاری آنها با یکدیگر است. به اعتقاد راپاپورت، مردم همان طور که از نظر فضایی از یکدیگر جدا هستند، از نظر زمانی هم می توانند مجزا باشند.

۴- «سازمان ارتباطی محیط»: شامل ارتباط محیط و مردم و ارتباط مردم و مردم در محیط است. از نظر راپاپورت در محیط های شهری، این سازمان از دوره قابل درک است: پیوستگی با سیستم های جابه جایی و ابزارهای ارتباطی مثل تابلوها و هم چنین روابط انسانی رودرو (پروند، ۱۳۷۲، ص ۱۵۰).

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

■ ۲۹۱ ■

نمودار ۱. سازمان دهی عرصه ها و محیط شهری بر اساس دیدگاه امس راپاپورت؛ ماخذ: نگارنده.

نتیجه گیری و جمع بندی

باید گفت که حوزه عمومی شامل دو بُعد متمایز اما به هم وابسته می شود. اولین بعد عبارتست از فضای نمود (space of appearance)، فضایی برای آزادی و برابری سیاسی که با عمل ورزی هم نوا و مشترک شهروندان با میانجیگری سخن و اقناع، به وجود می آید. بُعد دوم جهان همگانی (common world) است، جهانی مشترک و عمومی متشکل از مصنوعات، نهادها و محیط های انسانی که ما را از طبیعت جدا می کند و بستری نسبتاً دائمی و ماندگار برای فعالیت های ما فراهم می سازد. هر دو بُعد برای پرداختن به شهروندی ضروری اند، اولی فضاهایی ایجاد می کند که شهروندی می تواند شکوفا شود، دومی فراهم کننده پس زمینه ای استوار است که فضاهای عمومی عمل و هم اندیشی می تواند از آن ظهور کند.

۱. «فعال سازی مجدد شهروندی»: فعال سازی مجدد شهروندی در دنیای مدرن هم به بازیابی یک جهان همگانی و مشترک و هم به ایجاد فضاهای نمود پُرشماری که در آن افراد می توانند هویت های خود را مکشوف سازند و روابط دو جانبگی و همبستگی برقرار کنند، بستگی دارد. حوزه عمومی، و حوزه سیاست به طور عام، سه ویژگی دارد که برای درک آرنت از شهروندی محوری است. این ها عبارتند از:

o کیفیت مصنوعی (artificial) یا برساختی (constructed-cons)،

o کیفیت فضایی (spatial)، و

o تمایز میان علایق عمومی و خصوصی. در مواجهه با ویژگی اول، همواره بر مصنوعیت حیات عمومی، و فعالیت های سیاسی به طور عام، این امر که آن ها انسان - ساخته و برساختی هستند نه طبیعی یا از پیش داده شده، تأکید می کرد. این مصنوعیت را به مثابه مسئله ای قابل ستایش باید دانست و نه تأسف برانگیز. سیاست پیامد پیش زمینه ای طبیعی، یا تحقق خصلت های ذاتی طبیعت بشری نیست؛ بلکه، دستاورد فرهنگی قاعده نخست، قادر ساختن افراد به فرارفتن از ضروریات زندگی و شکل دادن به جهانی برای شکوفا شدن فعالیت و گفتار سیاسی آزاد، بود. تأکید بر مصنوعیت سیاست چند پیامد

مهم دارد. برای مثال، آرنت تأکید می کرد که اصل برابری سیاسی بر مبنای نظریه ای درباره حقوق طبیعی یا درباره شرایط طبیعی مقدم بر بنیانگذاری (constitution) قلمرو سیاسی، قرار ندارد؛ بلکه، [برابری سیاسی] صفت شهروندی است که افراد با ورود به قلمرو عمومی کسب می کنند و فقط می توان آن را با نهادهای سیاسی دموکراتیک حفظ کرد. پیامد دیگر تأکید آرنت بر مصنوعیت حیات سیاسی در رویگردانی وی از هرگونه توسل نئو- رومانیتیک به مفهوم خلق (volk) و هویت قومی به مثابه بنیانی برای جماعت سیاسی مشهود است. وی اصرار داشت که هویت قومی، مذهبی، یا نژادی ربطی به هویت یک فرد به عنوان شهروند ندارد، و هیچ گاه نباید بدل به بنیان عضویت در یک جماعت سیاسی شود.

۲. «کیفیت فضایی حیات عمومی»: دومین خصیصه مورد تأکید کیفیت فضایی حیات عمومی، با این امر که فعالیت های سیاسی در فضایی سیاسی قرار دارند که شهروندان قادرند با یکدیگر ملاقات کنند، عقایدشان را مبادله کنند و درباره تفاوت هایشان به مباحثه نشینند و به منظور رسیدن به یک راه حل جمعی برای مشکلات شان جستجو کنند. سیاست، مسئله مردمانی است که در یک جهان مشترک و یک فضای نمود مشترک با هم سهیم اند بطوری که امکان ظهور و صورت بندی دغدغه های عمومی از نظرگاه های مختلف فراهم می شود. کافی نیست که مجموعه ای از افراد خصوصی داشته باشیم که جداگانه و بی نام بر اساس عقاید خصوصی شان رأی می دهند؛ بلکه، این افراد باید قادر باشند ببینند و با یکدیگر در ملاء عام صحبت کنند، یکدیگر را در یک فضای سیاسی - عمومی ملاقات کنند، بطوری که ظهور تفاوت ها و شباهت هایشان و بدل شدن آن ها به موضوع مباحثه دموکراتیک ممکن می شود.

۳. «افکار سیاسی عمومی و گفتمان آزادی مدنی»: تصور یک فضای عمومی مشترک به ماکمک می کند تا در پایین چگونه ممکن است عقاید سیاسی شکل بگیرند بی آن که به ترجیحات خصوصی و منحصر بفرد، از یک سو و به یک عقیده جمعی بی نام، از سوی دیگر، تقلیل پذیر باشند. عقاید نماینده وار تنها هنگامی می توانند ظهور کنند که

شهروندان حقیقتاً در یک فضای عمومی با یکدیگر رویارو شوند، به گونه‌ای که بتوانند موضوعی را از چند چشم‌انداز مختلف بیازمایند، دیدگاه‌هایشان را اصلاح کنند و نقطه نظر خود را برای دربرگرفتن نظرگاه دیگران گسترش بخشند.

۴. «کیفیت فضایی، گفتمان مدنی و آزادی اجتماعی»: دلالت دیگر تأکید بر کیفیت فضایی سیاست به مسئله چگونگی اتحاد مجموعه‌ای از افراد متمایز برای تشکیل یک جماعت سیاسی است. نزد آرت، اتحادی که ممکن است در یک جماعت سیاسی به دست آید نه پیامد وابستگی مذهبی یا قومی است، نه تجلی یک نظام ارزشی مشترک؛ بلکه، اتحاد مورد بحث را می‌توان با به اشتراک‌گذاری یک فضای عمومی و مجموعه‌ای از نهادهای سیاسی، و شرکت در کنش‌ها و فعالیت‌هایی که خصلت آن فضا و آن نهادها هستند، به دست آورد.

۵. «شهروندی، عاملیت، و هویت جمعی»: درک مشارکت - محور از شهروندی، بهترین نقطه آغاز را برای پیش کشیدن هر دو مسئله بنیانگذاری هویت جمعی و شرایط کار بست عاملیت سیاسی موثر ایجاد می‌کند. یکی از مسائل حیاتی مورد بحث در گفتار سیاسی عبارتست از ایجاد یک هویت جمعی، یک ما که بتوانیم هنگام مواجهه با مسئله تصمیم‌گیری درباره جریان‌های متنوع عمل، به آن چنگ زنیم. از آن رو که در گفتار سیاسی همواره پیرامون جریان‌های محتمل عمل اختلاف وجود داشته، هویت مایی که قرار است از طریق شکل خاصی از عمل ایجاد شود، بدل به مسئله‌ای مرکزی می‌شود. در حقیقت، با مداخله در این یا آن جریان عمل خواسته‌ای را به نمایندگی از یک ما ثبت می‌کنیم؛ به عبارت دیگر، ما شکل خاصی از هویت جمعی را می‌سازیم. از این لحاظ، عمل و گفتار سیاسی برای بنیانگذاری هویت‌های جمعی ضروری اند.

۶. «هویت‌سازی سیاسی فضاهای عمومی و آزادی مدنی»: با این وجود، این فرایند هویت‌سازی هرگز یک بار برای همیشه معین نمی‌شود و هیچ‌گاه ساده نیست؛ بلکه، این یک فرایند مذاکره مجدد و مبارزه دائمی است، فرایندی که در آن عمل ورزان برداشت‌های متخاصم از هویت فرهنگی و سیاسی را صورت بندی کرده و از آن‌ها دفاع

می‌کنند. دریافت مشارکت - محور آرت از شهروندی به طور خاص در این بستر بامعنا است زیرا شرایط استقرار هویت‌های جمعی را صورت بندی می‌کند. به هنگام نظر کردن به شهروندی به مثابه فرایند هم‌اندیشی فعال درباره هویت‌های متخاصم، ارزش آن در امکان استقرار اشکالی از هویت جمعی قرار دارد که می‌توان آن‌ها را به شیوه‌ای بُرهانی و دموکراتیک تأیید، آزمایش و متحول کرد.

۷. «مداخله‌سازی اجتماعی»: با نگاه به مسئله عاملیت سیاسی، مهم است که بر ارتباطی که میان عمل سیاسی، به معنای دخالت فعال شهروندان در قلمرو عمومی، و کار بست عاملیت سیاسی موثر برقرار می‌کند، تأکید شود. این ارتباط بین عمل و عاملیت یکی از خدمات اصلی درک مشارکت - محور از شهروندی است. طبق نظر آرت، دخالت فعال شهروندان در تعیین امور جماعت شان نه تنها برای آن‌ها تجربه آزادی عمومی و شادی همگانی، بلکه حس عاملیت و کارایی سیاسی را نیز به وجود می‌آورد - در بیان جفرسون، حس مشارکت داشتن در حکومت. تنها به وسیله مشارکت سیاسی مستقیم، یعنی به وسیله شرکت در عمل مشترک و هم‌اندیشی جمعی است که می‌توان شهروندی را تصریح کرد و عاملیت سیاسی را به شکل کارآمدی تحقق بخشید.

۸. «نقش فضاهای شهری در جنبش‌های اجتماعی»: شاید از نخستین باری که عبارت دانش انفورماتیک به کار گرفته شد چند دهه گذشته باشد، اما هیچ وقت به قدر سالیان اخیر این مفهوم برای ما الهام بخش و چالش برانگیز نبوده است. امروزه عباراتی چون فضای مجازی و شبکه اطلاعاتی مضاف بر هر مضاف علیهی به کار گرفته می‌شود. تجارت، خرید و فروش، دوستیابی، آموزش، سرگرمی و یا هر عبارتی که در روزمرگی ما بسامد داشته باشد با افزوده شدن لفظ مجازی یا الکترونیک، معنایی مضاعف و ویژه می‌یابد. به همین علت است که روشنفکران و نظریه پردازان در هر حیطه‌ای، تغییرات و کنش‌های موضوع تخصصی خود را در سالهای اخیر با نسبتی که با امر مجازی پیدا می‌کند تعریف و سنجش می‌کنند. نگاهی به تحولات اجتماعی در همین چند سال گذشته، نقش این ابررسانه را نه تنها آشکار بلکه

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

۲۹۳

جدول ۴. هنجارهای طراحی فضاهای شهری مردم‌مدار؛ و مبتنی بر دموکراسی عرصه‌های عمومی.

ویژگی‌های عمومی مردم‌مداری	هنجارهای کیفی پاسخ‌دهندگی محیطی	هنجارهای کیفی فضاهای شهری مردم‌مدار
به رسمیت شناختن اکثر عقاید	استفاده از کاربری‌های مختلط - سازگاری - گوناگونی - تنوع استفاده - محیطی برای همه - تنوع - انطباق پذیری	- امکان استفاده از فضا برای همگان
به رسمیت شناختن آزادی فردی	آزادی انتخاب - تامین آزادی عابران پیاده	- آزادی حرکت در فضا
به رسمیت شناختن حق انتخاب فردی و همگانی	قوانین پذیری محیط - آزادی انتخاب - انعطاف‌پذیری - قابلیت انتخاب برای همگان - ایجاد وضوح و خوانایی محیط - تغییرپذیری - ساختار و خوانایی	- ارائه گزینه‌های فضایی متعدد به استفاده‌کنندگان
ایجاد فرصت‌های برابر	نفوذپذیر بودن - دسترسی - دسترسی به فرصت‌ها، تخیل و شادی - برابری و مساوات	- قابلیت دسترسی برای همگان
ایجاد زمینه مشارکت	اختلاط اجتماعی - ایجاد انگیزش از طریق کاربرد فرم‌های شهری متباین - رنگ تعلق - زندگی اجتماعی و همگانی - مشورت و مشارکت دادن استفاده‌کنندگان در طرح‌ها - کیفیت عرصه همگانی	- مشارکت در خلق و استفاده از فضا
ایجاد زمینه گفت‌وگو	اختلاط اجتماعی - زندگی اجتماعی و همگانی - وجود فضاهای همگانی و فضاهای خاص - روابط خلاقانه - کیفیت عرصه همگانی - مرادوات اجتماعی	- قابلیت گفت‌وگو و تعامل چهره به چهره در فضا
حفظ هویت و ارزش‌های فردی و همگانی	معنی (حس) - به گوش رسیدن آوای گذشته به مفهوم قابل قرائت بودن میراث‌های فرهنگی - غنای حسی - رنگ تعلق - حفاظت تاریخی و مرمت شهری - بستر و محیط فرهنگی - توجه به ارزش‌های معمارانه محیط - اصالت و معنا - استفاده از تجارب شهرسازی سنتی در ساخت و سازهای جدید - زیبایی - وحدت - هماهنگی - حفاظت تاریخ - نگهداری	- قابلیت معناگرایی محیطی
حفظ حقوق فردی	طراحی برای پیاده‌ها (پیاده‌مداری) - توجه به مقیاس انسانی در طرح‌ها (مقیاس انسانی) - مقیاس متناسب	- مقیاس متناسب انسانی
حفظ حقوق جمعی (همگانی)	امکان زندگی اجتماعی در مقابل زندگی خصوصی	- تعریف‌شدگی قلمروهای جمعی و فردی
ایجاد زمینه رفاه و آسایش فردی و همگانی	سبز زندگی - کارایی از نظر مصرف انرژی - پاکیزگی (به حداقل رساندن آلودگی هوا) - حمایت و پشتیبانی از طبیعت و حیات وحش (نگهداری از اکوسیستم‌ها) - بستر و محیط طبیعی - خود اتکایی شهری - توجه به ماندگاری و پایداری محیطی - امنیت - اقتصاد و ابزارهای متناسب آن - پایداری - کیفیت زیست‌محیطی - آسایش و راحتی - بهداشت و ایمنی - حفاظت محیط طبیعی	- رفاه و آسایش محیطی
عدم تمرکز قدرت	عدالت - برابری و مساوات - نظارت	- پراکندگی متناسب امکانات و تسهیلات در سطح شهر
قانون‌مندی و نظم	کنترل و نظارت - کنترل - نظم - نظارت و اختیار	- مدیریت شهری کارآمد

بدیهی می‌داند. بسیاری بر این باورند که امر مجازی نه تنها رسانش را به عهده دارد بلکه با تاثیرگذاری بر شرایط، به تولید محتوای جدید انسانی نیز می‌پردازد. در حقیقت امکانات سبب تحقق موضوعات می‌گردد. در یک نگاه کلی و پذیرفته شده به طبقات اقتصادی در جامعه، با سه دسته مشخص روبرو هستیم:

۰ یکی اقلیت خلاق یا سرمایه داری که خود مسیر خود را ایجاد می‌کنند و شرایط را به وجود می‌آورند.

۰ دسته دوم عده‌ای هستند که عمدتاً به امور تولیدی اشتغال دارند و از طریق فعالیت فیزیکی و یدی کسب مزیت اقتصادی می‌کنند.

۰ در این میان عده‌ای نیز هستند که به عنوان حلقه واسط و یا بهتر است بگوییم طبقه متوسط بیشتر به امور خدماتی و تخصصی اشتغال دارند. رشد امر مجازی نه ضرورت و جودی طبقه تولیدگر را منتفی می‌کند و نه طبقه خلاق و یا سرمایه دار را.

[در شهر بزرگی همچون تهران] بسیار مشکل است نظم دیکته شده‌ای را حاکم کرد، ولی اگر در هسته‌های کوچک شهری در سطح محلات متمرکز شویم میسرتر خواهد بود و هویت بخشی در محلات و حرکت افقی و از پایین کارآمدتر و نتیجه بخش تر خواهد بود. این امر با ایجاد گفتگو و تعامل اجتماعی بین شهروندان صورت‌پذیر است. این گفت و گو مستلزم ایجاد فضای گفت‌وگوست و فضای گفتگو می‌تواند پیاده‌رو مناسب، پارک، فرهنگسرا، سایت‌های اینترنتی ارتباط محلی مستقر در مراکز فرهنگی، پارک‌های علمی - آموزشی، کتابخانه،

نمایشگاه و سالن‌های کنسرت، تئاتر، موسیقی، کافه‌های اینترنتی، فضای مذهبی مسجد، تکیه، حسینیه، سقاخانه، جشنواره، مراسم مذهبی، تعزیه، کارناوال، سمینار، مجله یارسانه‌های خبری باشد. فضاهای گفت و گوا ایجادکننده کثرت‌گرایی شهروندی است و کثرت‌گرایی شهروندی یعنی فضایی که اخلاق مدنی بتواند شکل بگیرد و روابط بین شهروندان به صورت مسؤولانه مطرح شود؛ با رشد و بالندگی حوزه عمومی و جو سیاسی، اجتماعی و فرهنگی که خود بستر نقد و توزیع مناسب قدرت، مفاهیم و تعامل میان حاکمان و مردم هستند انگیزه و احساس نیاز به گفتگو افزایش می‌یابد و تحقق کالبدی فضای گفتگویی توانگامی مؤثر در تکمیل حلقه گفتگو باشد.

منابع و ماخذ

۱. احمدی، بابک (۱۳۷۲) گستره همگانی در نگرش انتقادی هابرماس، مجله گفتگو، شماره ۱.
۲. آدورنو، تئودور (۱۳۸۲) نظریه زیباشناختی: گزیده نوشته‌هایی در باب زیباشناسی انتقادی، زیباشناسی و مدرنیسم، تهران، گام نو.
۳. افروغ عماد (۱۳۷۷) فضا و نابرابری اجتماعی (ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی فضایی و پیامدهای آن)، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
۴. بحرینی سید حسین (۱۳۷۵) تحلیل فضاهای شهری (در رابطه با الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان و ضوابطی برای طراحی)، انتشارات دانشگاه تهران.
۵. بحرینی و دیگران (۱۳۸۸) تحلیل مبانی نظری طراحی شهری معاصر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۶. بحرینی، حسین و طبیبیان، منوچهر (۱۳۷۷) مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری، مجله محیط شناسی، دوره ۲۴، شماره ۲۱.
۷. بحرینی، حسین (۱۳۷۷) فرایند طراحی شهری، انتشارات دانشگاه تهران.
۸. بحرینی، سید حسین و گلناز تاج بخش (۱۳۸۷) مفهوم قلمرو در فضاهای شهری و نقش طراحی شهری خودی در تحقق آن، هنرهای زیبا، تهران، شماره ۶.
۹. بلندیان، محمد مهدی و سارا ناصری (۱۳۹۳) از

سیاست تا فضا در عرصه‌های عمومی شهری، انتشارات اشراق، در حال چاپ.

۱۰. بمانیان، محمد و هادی محمودی نژاد (۱۳۸۷) پدیدارشناسی مکان: به جانب ارتقاء فضا به مکان شهری، انتشارات سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور.
۱۱. بنتلی، ای یین الکک، آلن و مورین، پال و مک‌گلین، سو و اسمیت، گراهام (۱۳۸۲) محیطهای پاسخده، مترجم: دکتر مصطفی بهزاد فر، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۱۲. بنجامین (۱۳۶۳) ایران و ایرانیان، ترجمه حسین کرد بچه، تهران، انتشارات جاویدان.
۱۳. بهزادفر، مصطفی و پیام محمودی کردستانی (۱۳۸۸) هنجارهای کیفی طراحی فضای شهری مردم‌مدار (آزادی مدار)؛ آرمانشهر، شماره ۳، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.
۱۴. پارسی، حمید رضا (۱۳۷۹) فضای شهری، حیات مدنی و نیروی اجتماعی فرهنگی (مطالعه موردی خیابان کارگر)، رساله دکتری، دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران.
۱۵. پارسی، حمید رضا (۱۳۸۱) شناخت محتوای فضای شهری، مجله دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، شماره ۱۱.
۱۶. پارکینسن، جان (۱۳۸۶) دموکراسی معماری و فضای همگانی، ترجمه سحر قاسمیان، فصلنامه معماری ایران، دوره هشتم، شماره ۳۰+۲۹، تابستان و پاییز ۱۳۸۶.
۱۷. پاسبان حضرت، غلامرضا (۱۳۷۸) چند سوال درباره طراحی معماری، معماری و شهرسازی، شماره‌های ۵۴ و ۵۵.
۱۸. پاکزاد جهان‌شاه و اسدی خوانساری حسین (۱۳۹۰) راهنمای طراحی فضای شهری در ایران، انتشارات پیام سیما.
۱۹. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۱) کیفیت محیط شهری: مطالعه معوقه شهروندان، فصلنامه پژوهشی، تحلیلی، آموزشی مدیریت و برنامه ریزی، سازمان شهرداری کشور، سال سوم.
۲۰. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۴) راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، تهران، وزارت مسکن و شهرسازی.
۲۱. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵) مفاهیم و مبانی نظری فرآیند

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

■ ۲۹۵ ■

- طراحی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
۲۲. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۶) مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، چاپ دوم، تهران، انتشارات شهیدی.
۲۳. پایا، علی (۱۳۷۷) معجزه گفتگو. مجله راه نو. سال اول. شماره ۵. ۱۳۷۷.
۲۴. پوپر، کارل (۱۳۶۴) جامعه باز و دشمنان آن، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران، انتشارات خوارزمی.
۲۵. پین، مایکل (۱۳۷۹) بارت، فوکو، آلتوسر، ترجمه پیام یزدانجو، تهران، نشر مرکز.
۲۶. پیران، پرویز (۱۳۷۰) دیدگاه‌های نظری در جامعه‌شناسی شهری؛ مکتب اقتصاد سیاسی فضا، ماهنامه اطلاعات اقتصادی سیاسی، شماره ۵۱ و ۵۲.
۲۷. پیران، پرویز (۱۳۷۶) شهر شهروندمدار، ماهنامه‌ی اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره‌ی ۱۲۰-۱۱۹.
۲۸. پیران، پرویز (۱۳۷۹) اداره‌ی مردمی شهرها و ضرورت آن در ایران، فصلنامه‌ی معماری و فرهنگ، شماره‌ی ۷.
۲۹. پیران، پرویز (۱۳۸۱) شورا در ایران، نگاهی آسیب‌شناسانه، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، سال دوم، شماره‌ی ۵.
۳۰. تانکیس (۱۳۸۸) فرم. فضا، شهر و نظریه اجتماعی (مناسبات اجتماعی و شکل‌های شهری)، ترجمه پارس، حمیدرضا و دیگران. انتشارات دانشگاه تهران.
۳۱. ترابی، علی (۱۳۸۳) آموزش در مدیریت شهری؛ اولویت‌ها و موانع، شهرداریها، سال پنجم، شماره ۶۰.
۳۲. توسلی محمود و بنیادی ناصر (۱۳۷۱) طراحی فضای شهری (فضاهای شهری و جایگاه آن در زندگی و سیمای شهری جلد اول، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۳۳. حبیبی، رعنا سادات (۱۳۸۷) تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان، نشریه هنرهای زیبا، ش ۳۵، تهران.
۳۴. حبیب، فرح (۱۳۸۰) فضای شهری بستر تعامل اجتماعی (تعامل اجتماعی رویکردی به پایداری)، فصلنامه معماری و فرهنگ. سال هفتم، شماره ۲۴.
۳۵. حبیبی سید محسن (۱۳۸۲) از شار تا شهر (تحلیل تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تاجر)، انتشارات دانشگاه تهران.
۳۶. حبیبی سید محسن (۱۳۸۰) فضا، شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تاجر، انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۷.
۳۷. حبیبی، سید محسن (۱۳۸۰) فضای شهری برخورد نظریه‌ای، مجله صفا، دانشگاه شهید بهشتی شماره ۲۳.
۳۸. حبیبی، سید محسن (۱۳۸۵) شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۳۹. حبیبی، سید محسن (۱۳۸۶) از شار تا شهر، تهران، دانشگاه تهران، چاپ هفتم.
۴۰. حبیبی، محسن (۱۳۷۸) فضای شهری، حیات واقعه‌ای و خاطره‌های جمعی، مجله صفا، سال نهم، شماره ۲۸. بهار و تابستان ۱۳۷۸.
۴۱. دانشپور سید عبدالهادی و الهی مسعود (۱۳۸۹) تفرجگاه شهری و تحقق حیات مدنی، بازشناسی نقش فضای عمومی خیابان دربند در ساختار بخشی به حیات مدنی، مجله نهاد توسعه تهران ویژه‌نامه شماره هفتم.
۴۲. دانشپور سید عبدالهادی و تفرجی روجا (۱۳۹۰) بررسی شکل‌گیری حیات جمعی در فضای باز عمومی شهر با تاکید بر حضور زنان (مطالعه موردی: سه راه جمهوری تا چهارراه ولیعصر تهران)، فصلنامه نماد.
۴۳. دوبوکور، مونیک (۱۳۷۰) رمزهای زنده جان، ستاری، جلال، مرکز.
۴۴. دیبا، داراب (۱۳۷۸) حصول زبانی برای معماری امروز ایران، معماری و شهرسازی، شماره ۵۰ و ۵۱.
۴۵. رفیعیان مجتبی و سیفایی مهسا (۱۳۸۴) فضاهای عمومی شهری بازنگری و ارزیابی کیفی، مجله هنرهای زیبا، دانشگاه تهران شماره ۳۳.
۴۶. رهنمایی، محمدتقی؛ اشرفی، یوسف (۱۳۸۶) فضاهای عمومی شهر و نقش آن در شکل‌گیری جامعه‌ی مدنی از دیدگاه برنامه ریزی شهری، نشریه‌ی جغرافیا، دوره‌ی جدید سال پنجم، شماره‌ی ۱۴ و ۱۵.
۴۷. سیف‌الدینی، فرانک (۱۳۷۶) مشارکت مردمی و برنامه ریزی توسعه، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره‌ی دوازدهم، شماره‌ی دوم.
۴۸. شیخ زین‌الدین، حسین (۱۳۷۸) فرم در معماری، معماری و فرهنگ، سال اول، شماره ۱، تابستان ۱۳۷۸.
۴۹. عباس زادگان مصطفی (۱۳۸۴) ابعاد اجتماعی-روانشناختی فضاهای شهری، مجله علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت، جلد ۱۶ شماره ۱.

۵۰. فری، هیلدربراند (۱۳۸۳) طراحی شهری، به سوی یک شکل پایدارتر شهر، ترجمه دکتر حسین بحرینی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، چاپ اول.
۵۱. کاپلستون، فردریک (۱۳۷۵) تاریخ فلسفه، ترجمه سعادت، بزرگمهر و دیگران، تهران، علمی فرهنگی، سروش.
۵۲. کارل هدن، مایکل و دیگران (۱۳۷۶) دموکراسی و آرمانشهر، گفتگو با یورگن هابرماس، ترجمه صداقت، پرویز. فصلنامه معماری و شهرسازی، دوره ششم، شماره ۹ و ۸. بهمن و اسفند ۷۵، فروردین و اردیبهشت ۷۶.
۵۳. کارمونا متیو و دیگران (۱۳۸۸) مکان‌های عمومی فضاهای شهری (ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه فریبا لقایی و دیگران، انتشارات دانشگاه هنر.
۵۴. کارمونا، متیو و دیگران (۱۳۸۸) مکان‌های عمومی فضاهای شهری، ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه قذافی، فریبا و دیگران، انتشارات دانشگاه هنر، ۱۳۸۸.
۵۵. کوهن، لارنس (۱۳۸۱) از مدرنیسم تا پست مدرنیسم، ویرایش عبدالکریم رشیدیان، تهران، چاپ ۱، نشرنی.
۵۶. گلکار، کورش (۱۳۸۰) مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری، نشریه صفا، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۲.
۵۷. گلکار، کوروش (۱۳۷۹) طراحی شهری پایدار در شهرهای حاشیه کویر، مجله هنرهای زیبا، شماره ۸، زمستان ۱۳۷۹.
۵۸. گل، یان (۱۳۸۷) زندگی در فضای میان ساختمانها، ترجمه شیماشستی، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۵۹. گوهری پور، حامد؛ کریمی، مهدی (۱۳۸۹) ارزیابی میزان رضایت شهروندان از عملکرد مدیریت شهری، پایان نامه کارشناسی به راهنمایی دکتر ناصر برک پور، تهران، دانشکده‌ی شهرسازی و معماری دانشگاه هنر
۶۰. مدنی پور، علی (۱۳۸۷) طراحی فضای شهری (نگرشی بر فرآیندهای اجتماعی و مکانی، ترجمه فرهاد مرتضایی، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری.
۶۱. مدنی پور، علی (۱۳۸۹) فضاهای عمومی و خصوصی شهر، ترجمه فرشاد نوریان، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
۶۲. مسعودی، کیومرث (۱۳۸۰) فضاهای عمومی شهری جایگاه تعامل اجتماعی ماهنامه شهرداریها، سال سوم، شماره ۲۶، تیر ۱۳۸۰.
۶۳. نصر، سید حسین (۱۳۸۴) دین و نظام طبیعت، ترجمه محمد حسن فغفوری، انتشارات حکمت، چاپ اول.
۶۴. هابرماس، یورگن (۱۳۸۱) سیطره عمومی، ترجمه: هاله لاجوردی، فصلنامه ارغنون، شماره ۲۰.
۶۵. پیران، پرویز (۱۳۷۶) شهر شهروندمدار، ماهنامه‌ی اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره‌ی ۱۲۰-۱۱۹
۶۶. پیران، پرویز (۱۳۷۹) اداره‌ی مردمی شهرها و ضرورت آن در ایران، فصلنامه‌ی معماری و فرهنگ، شماره‌ی ۷
۶۷. پیران، پرویز (۱۳۸۱) شورا در ایران، نگاهی آسیب شناسانه، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، سال دوم، شماره‌ی ۵
۶۸. حبیبی، سید محسن (۱۳۸۶) از شار تا شهر، تهران، دانشگاه تهران، چاپ هفتم
۶۹. حبیبی، سید محسن؛ سعیدی رضوانی، هادی (۱۳۸۴) شهرسازی مشارکتی؛ کاوشی نظری در شرایط ایران، نشریه‌ی هنرهای زیبا، شماره‌ی ۲۴
۷۰. خاتم، اعظم (۱۳۸۳) حوزه همگانی و فضاهای عمومی در ایران، فصلنامه‌ی اندیشه ایران شهر، شماره‌ی ۲
۷۱. رفیعیان، مجتبی؛ سیفایی، مهسا (۱۳۸۴) فضاهای عمومی شهری؛ بازنگری و ارزیابی کیفی، نشریه‌ی هنرهای زیبا، شماره‌ی ۲۳
۷۲. رهنمایی، محمدتقی؛ اشرفی، یوسف (۱۳۸۶) فضاهای عمومی شهر و نقش آن در شکل‌گیری جامعه‌ی مدنی از دیدگاه برنامه ریزی شهری، نشریه‌ی جغرافیا، دوره‌ی جدید سال پنجم، شماره‌ی ۱۴ و ۱۵
۷۳. سیف الدینی، فرانک (۱۳۷۶) مشارکت مردمی و برنامه ریزی توسعه، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره‌ی دوازدهم، شماره‌ی دوم
۷۴. شریف زاده، فتاح؛ قلی پور، رحمت اله (۱۳۸۲) حکمرانی خوب و نقش دولت، فرهنگ مدیریت، سال اول، شماره‌ی ۴
۷۵. شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰) مشارکت شهروندی، حکمرانی شهری و مدیریت شهری، فصلنامه‌ی مدیریت شهری، شماره‌ی ۸
۷۶. کوشش گران، سید علی اکبر (۱۳۸۸) ساختمان

شهرداری، سازمان اداری یاکاخ مردمی، دو ماهنامه پیام
مهندس، شماره ی ۴۸
۷۷. موريس، جيمز (۱۳۸۵) تاريخ شكل شهر، مترجم:
راضيه رضازاده، تهران، دانشگاه علم و صنعت ايران،
چاپ چهارم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۶ پاییز ۱۳۹۳
No.36 Autumn 2014

■ ۲۹۸ ■